

על משפטי שאלה שאינם שואלים ('Queclarative')

0. מבוא: על משפטי שאלה ועל שאלות

'משפט שאלה' (interrogative), שאחת מהגדרותיו היא 'הקבצה לוגית של מילים המוצגות על ידי סימן שאלה', הוא אחד מסוגי המשפטים בקלסיפיקציה התחבירית. הוא מאופיין על ידי ציינים פורמליים אלו: (א) מילים או מילות מסוימות (כינויי שאלה, כגון 'מי', 'מה', ותוארי פועל של שאלה, כגון 'האם', 'איך'); (ב) היפוך סדר מילים (כגון 'Are you going to school?'); (ג) הנגנה (אינטונציה)¹ בדיבור וסימן שאלה בכתב (Jespersen, 1924. 1992, p. 305; Quirk et al., 1972.1984, p. 387). בולינגר (Bolinger, 1957, pp. 2-5) מוסיף עוד שני אפיונים למשפט שאלה: (ד) תפוצה אינטרוגטיבית, דהיינו היקרותה של 'תשובה' בעקבות משפט שאלה; (ה) תנועה (gesture) של אינטרוגטיב המלווה משפט שאלה. יש שפות שבהן יש ייצוג לכל הצינינים הללו, ויש שפות שבהן יש ייצוג רק למקצתם. ציין ההנגנה מאפיין את כל משפטי השאלה בכל השפות שנחקרו.

משפטי השאלה מתמיינים לשלושה סוגים עיקריים: 1. משפטי שאלת כן-לא, כגון 'האם' היית ביריד הספרים הבין-לאומי הקיץ?'; 2. משפטי שאלת חלק, כגון, 'מי הרצה בכינוס הספרנים בירושלים?'; 3. משפט שאלת בררה, כגון 'האם' קראת את הספר "סודות ההצפנה" של סיימון סינג, או לא?'; 'האם' נסעת בקיץ לאירופה או לארצות הברית?'; 'לאן נסעת, לאירופה או לארצות הברית?'.³

בתחביר נהוגים המונחים 'משפט הגדה'⁴ ו'משפט שאלה', המתייחסים לצורתו הלוגית של המבע. בסמנטיקה מקבילים להם בהתאמה – 'פרופוזיציה' (או 'טענה') ו'שאלה' (question), המתייחסים לתוכן המבע, למשמעותו, לישות הלוגית; ובפרגמטיקה – 'קביעה' (או 'טעינה') (assertion) ו'שאלה' (asking) המתייחסים לתפקידו של המבע (Leech, 1983.1990, p. 114).⁵

'קביעה' מוגדרת 'מבע שמטרתו האילוקוציונית היא לגרום למאזין להיות מודע לפרופוזיציה כלשהיא', ו'שאלה' מוגדרת 'מבע שמטרתו האילוקוציונית היא לגרום

1 לדעת קירטצ'וק (תשנ"ז, עמ' 263), ההנגנה היא היסוד הפונולוגי המאפיין את המטען הרגשי של השאלה.

2 'שאלת חלק' הוא המונח שטבעה האקדמיה ללשון העברית למונח WH-Question.

3 על 'משפטי שאלות בררה' ראו בורשטיין (2003).

4 'משפט הגדה' הוא המונח שטבעה האקדמיה ללשון העברית למונח Declarative Sentence, יש המשתמשים במונח 'משפט חיובי' תמורתו.

5 אצל קולתרד ומונטגומרי (1981:10) במקום 'פרופוזיציה' מצוי המונח 'טענה', במקום 'שאלה' - 'הפקה' ובמקום 'קביעה' - 'אינפורמטיבי'.

למאזין לגרום לדובר להיות מודע לפרופוזיציה כלשהיא (Leech, 1983.1990, p. 115). המשותף אפוא ל'קביעה' ול'שאלה' הוא העברת מידע בין הדובר לבין המאזין, אך אורח העברת המידע ומטרותיו בכל אחת מהן שונים. שאלות, שלא כטענות, אינן נאמרות בדרך של קביעת עובדה (הן non-factive), וכן אינן עשויות לשאת ערך של אמת (הן non-assertive), אי אפשר לומר עליהן כי הן אמתיות או שקריות (קדרי, תשנ"ה, עמ' 635). לדעת ליינס (Lyons, 1971, p. 307) ולדעת קירטצ'וק (תשנ"ז, עמ' 263) משפטי שאלה נמצאים בניגוד למשפטי הגדה במודליות שלהם. קירטצ'וק טוען כי מודוס השאלה, המשקף את רצון הדובר לזכות במידע חדש, מבטא מצב רגשי מסוים. מודוס זה משקף מעורבות יתר של הדובר בנאמר ומצב רגשי סובייקטיבי שהדובר נתון בו. עם זאת יש בשאלה גם יסוד שכלי חזק – הגדלת המידע העומד לרשות הדובר.

בתחביר המסורתי משפט שאלה מוגדר 'משפט שמצד התוכן וההטעמה מבקש המדובר תשובה לשאלה בהטעמת שאלה' (פרץ, תש"ה, עמ' 68). הגדרה זו מקשרת בין הצורה לבין התוכן. צדקה (תשמ"א, עמ' 36-37) טוען כי חלוקת המשפטים לארבעה סוגים (הגדה, שאלה, ציווי, תמיהה/קריאה) מתאימה לצורתם החיצונית בלבד, ולא לתפקידם. טענה זו קיצונית מדי, שכן משפט שאלה משמש ברגיל לשאלת שאלה, ויש שהוא משמש גם לתפקידים אחרים, כגון טענה, הנחיה, קריאה (Chalker & Weiner, 1994.1998, p. 210). כבר קופי (1953.1979, עמ' 19) עמד על כך שלא תמיד יש זהות בין הצורה הדקדוקית לתפקיד: תפקידו של משפט הגדה אינו חייב להיות מידעי, הוא יכול להיות הבעתי-טקסי, מצווה או מבקש, ובאופן דומה גם משפט שאלה אינו מביע בהכרח בקשה למידע. לנדאו (1988, עמ' 68 ואילך) מבהירה כי אין הקבלה מלאה בין צורתו התחבירית של המבע לבין ערכו התקשורתי. כשם שמשמעותה המדויקת של המילה עולה מן ההקשר המילולי הרחב יותר, כך ערכו התקשורתי של מבע עולה מן ההקשר הנסיבתי-פרגמטי שלו, הנוסף על המבע באותה נסיבה.

'שאלה'⁶ היא מקרה פרטי של 'בקשה', בקשה למסור מידע (Jespersen, 1924.1992, p. 302). במבנה העומק של השאלה מצויה הבקשה: I request of you that you tell me על פי ליץ' (Leech, 1974); או bring it about that I know על פי הינטיקה (Hintika, 1980); או let it be the case that I know in the immediate future על פי אקוויסט (Aquist, 1980). בניתוחו של ליץ' יש ביטוי מפורש רק לרכיב הבקשה, ואילו בשאר הניתוחים מצוי גם רכיב הידע. התשובה 'איני יודע' מספקת את אחת ההוכחות למרכזיותו של רכיב הידע במשמעות העומק של השאלה.

ה'שאלה' מוגדרת אצל לנג (Lang, 1978, p. 313) ואצל רבים אחרים 'ניסיון להפיק מידע הדרוש לדובר'. השואל שאלה אינו יודע את התשובה ומביע בקשה כנה

6 אצל יפרסן (1924.1992), בלנפ (1963), סירל (1969), לנג (1978) ואחרים אין הבחנה בין 'שאלה' לבין 'שאלה'.

לקבלה: השואל מעוניין במידע כדי להביא לשינוי במצב הידע העכשווי שלו. רצונו לדעת הוא הגורם לו לשאול את שאלתו. הוא מאמין כי אם לא יבקש את המידע, הוא לא יהיה זמין בעבורו, והוא מניח כי לנמען יש ידע העשוי להעשיר את הידע החלקי העכשווי שלו, וכי הנמען מוכן לשתף אותו בידע שלו.

לישאלות מבחן (שבהן משתמש הדובר בידעו את התשובה, אך ברצותו לדעת אם הנמען יודע אותה) ולשאלות רטוריות אין כוח של 'שאלה' משום שהדובר יודע את התשובות עליהן. המונחים 'שאלת בחינה' ו'שאלה רטורית' בעייתיים, משום שמשתמשים בהם במונח 'שאלה', שמשמעותו בקשת מידע, ולמעשה מתכוונים רק לצורה של 'משפט שאלה'. אך ב'שאלת מבחן', קובע סירל (Searle, 1969), בכל זאת מובעת 'בקשה', בקשה להוכיח ידע. אפשר להמשיך את דרכו של סירל ולומר כי גם ב'שאלה רטורית' יש בקשה, בקשה שהנמען יסכים לפרופוזיציה הכלולה במשפט ההגדה המקביל למשפט השאלה שבו מצויה 'השאלה הרטורית'. אך חשוב לציין כי אלו הן בקשות מסוג אחר ולא כל בקשה נחשבת לשאלה. בעברית, כבשפות אחרות, לא תמיד מקפידים על שימוש מובחן במונחים; רבים משתמשים במונח הסמנטי 'שאלה' בהתכוונם לצורה התחבירית 'משפט שאלה'. סירל (1969) טבע את המונח 'שאלה אמתית'⁷ לשאלה המבקשת מידע ואת המונח 'שאלה לא אמתית' ל'שאלה' שאינה מבקשת מידע.

גישה שונה מגישתם של סירל, לנג ואחרים מביע ליינס (Lyons, 1977, p. 754 f.). לדעתו, השואל שאלה לא בהכרח מניח שהנמען יודע את התשובה, ולכן אינו יכול להטיל על הנמען את המחויבות לספק לו את התשובה. לגישתו, התכונה העיקרית של השאלות אינה הדרישה או הציפייה לתשובה מן הנמען. אמנם הוא מודה כי בשיחה רגילה ביום-יום בני השיח מצפים בדרך כלל כי השאלות שהם שואלים תיענה על ידי הנמען, אך ציפייה זו מוסברת במונחים של מוסכמות כלליות והנחות השוררות בשיחה, ולא במהות השאלה. ליינס מניח כי יש זיקה בין מבע השאלה לבין הציפייה לתשובה מן הנמען, אך זיקה זו אינה נובעת מן הכוח האילוקוציוני של השאלה. ליינס מבחין בין 'שאלת' שאלה המופנית לזולת לבין 'הצגת' שאלה שאינה מופנית לנמען. בהציגו שאלה, הדובר מביע את הספק שלו ותו לא; הוא יכול להציג שאלה שלא זו בלבד שאינו מצפה כי תיענה, אלא שהוא יודע, או מאמין, כי אי-אפשר לענות עליה. שאלת שאלה המופנית לזולת היא גם הצגת שאלה וגם נתינת אינדיקציה לנמען שמצפים ממנו לענות עליה. אולם האינדיקציה שנותן המוען לנמען כי יענה על השאלה, אינה חלק מן השאלה.

גישתו של ליינס כוללנית יותר מן הגישות של החוקרים הרואים בשאלה עצמה גם בקשה לענות עליה. ליינס כולל במושג 'שאלה' לא רק שאלות המבקשות מידע,

7 כבר דוד ילין (תרצ"ו) השתמש במונח 'שאלה אמתית' לציין שאלה שהדובר אינו יודע את התשובה עליה, ובמונח 'שאלה מדומה' לציין שאלה שהדובר יודע את התשובה עליה והוא משתמש בה למטרה מסוימת.

אלא גם 'שאלות רטוריות' ו'שאלות דידקטיות'. הוא אינו רואה בהן שאלות לא אמתיות או שאלות ה'מתחזות' לשאלות המבקשות מידע. לדעת ליינס, אדם יכול לשאול את עצמו שאלה כדי לענות עליה, כפי שהוא יכול לומר לעצמו טענה או לצוות על עצמו. לשאול שאלה את עצמו, פירושו על פי ליינס לבצע פעולה אילוקוציונית או רוחנית שכפופה לאותם תנאי הלימות של שאלות המבקשות מידע המופנות לנמען אחר. בדומה ללוניסון (Levinson, 1983), ליץ' (Leech, 1990, p. 114) סובר כי 'שאלה' יש קשת רחבה של תפקידים פרגמטיים. לוינסון וליץ', שלא כסירל, מפרידים בין 'שאלה' לבין 'שאלה' וגורסים כי יכולה להיות 'שאלה' שתפקידה אינו 'שאלה', וכך 'שאלת מבחן' או 'שאלה רטורית' הם מונחים כשרים לשיטתם. אני מאמצת את גישתם של סירל ושל לנג בנושא השאלות, ולא את גישתם של לוינסון וליץ', משום שחסר בה המכנה המשותף הסמנטי לכל המהויות הקרויות 'שאלה'.

על פי הנאמר עד כה, ברי אפוא כי במשפט שאלה שתפקידו בקשת מידע יש התאמה בין הצורה הדקדוקית של המבע לבין תפקידו: משפט שאלת כן-לא מביע בקשה למידע קוטבי ('כן', 'לא' או תחליפיהם); משפט שאלת חלק מביע בקשה למידע ספציפי ('קבוע' במקום ה'משתנה' – כינוי השאלה או תואר הפועל של השאלה); ומשפט שאלת בררה מביע בקשה לבחור באחת האפשרויות המוצעות בשאלה לאפשרות הנכונה.

שתי מסקנות חשובות נובעות מתפקידה של השאלה, כלומר מן ה'שאלה', שהיא הפקת מידע מן הנמען בהסתמך על ההנחה כי יש לו המידע החסר למוען:

(א) משפטי שאלה יכולים להביע שאלה אמתית רק כאשר הם נאמרים לבן שיח היכול לענות למוען. לפיכך משפטי שאלה במונולוג (וכן במאמר או בכתבה שאין בהם ציטוט של דו-שיח) אינם מביעים שאלות אמתיות.

(ב) גם בשיח בין דוברים מספר לא כל משפט שאלה אכן מביע שאלה אמתית, שכן משפטי שאלה יכולים לשמש גם בתפקידים אחרים. כדי לקבוע את תפקיד המבע מסתמכים על כוונות הדובר, ההקשר, הידע המשותף לנמען ולמוען, הנסיבות, ההנגנה וציינים לשוניים.

במאמר זה אציג קבוצות מספר של משפטי שאלה שאינם מביעים שאלה ואדון במאפייניהם המבניים והלשוניים ובמשמעויותיהם. הדוגמות לקוחות מן העיתונים 'הארץ', 'ידיעות אחרונות' ו'כל העיר' על מוספיהם ומספרו של עמוס עוז 'פה ושם בארץ ישראל' בסתיו 1982 (תשמ"ג).

1. על משפטי שאלה המביעים טענה מודגשת ('שאלה רטורית')

משפטי שאלה שאינם מבקשים מידע, אלא מביעים טענה, מספקים מידע, קרויים בדרך כלל 'שאלות רטוריות'. נוסף עליהן יש סוגים אחרים של משפטי שאלה

שאינם משמשים לבקשת מידע, הקרויים 'שאלות קריאה', 'שאלות מנחות' (conductive questions), 'שאלות טעונויות' (loaded questions), 'שאלות מוטות' (biased questions) ושאלות ארגומנטטיביות; ההבחנה בין הסוגים השונים לא תמיד ברורה, ולעתים החוקרים משתמשים במונחים שונים לציין אותן סוג משפטים. בולינגר (Bolinger, 1957, p. 157) מדגים 'שאלות מנחות' וממייין לכמה סוגים. הסוג הראשון במיונו זהה לשאלות המוגדרות 'רטוריות' אצל קירק ואחרים (Quirk et al., 1972.1984, p. 401), כגון משפט השאלה Who wants to do that? המתפרש כטענה: Nobody wants to do that. סוג אחר במיונו של בולינגר (שם) כולל 'שאלות כן-לא מנחות' המובעות בהקשר המבטל תשובות אפשריות אחרות, כגון השאלה Isn't it a nice day? הנשאלת ביום יפה מאוד; בסוג זה יש בחירה בין תשובה נכונה אחת לבין תשובות אחדות בלתי אפשריות. בולינגר (Bolinger, 1957, p. 158) גורס כי אי אפשר להפריד בין 'שאלות רטוריות' לסוגי שאלות אחרים הקרובים אליהן, כגון 'שאלת קריאה' (What would I give to see them again!) וכגון 'שאלה מנחה' (Who would applaud such a mediocre performance?). גם שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 378) מציין כי 'שאלות רטוריות' מבוטאות בדרך קריאה, ולדעתו זו גם אחת הסיבות לכינוי 'רטוריות'.

להלן אסקור בקצרה את מהותה של השאלה הרטורית' כפי שמצטיירת במחקרים: בלנפ (Belnap, 1963, p. 151) הציע הגדרה סמנטית-לוגית לשאלה רטורית: 'q היא שאלה רטורית [בהתייחס ל-H] אם היא תשובה מלאה לעצמה [בהתייחס ל-H], ו-H הוא מערכת נוסחות הרלוונטיות ל-q בפירוש שהדובר מייחס ל-q בזמן שהוא מביע את q. H מכיל מידע פרגמטי או הקשרי המצוי במוחו של הדובר עם הביעו את המבע. על פי הגדרתו של בלנפ, שאלה יכולה להיקרא 'רטורית' רק בהתייחס להנחות של הדובר בעת הדיבור. שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 377) מפתח את דברי בלנפ וקובע כי H הוא קטגוריה מורכבת מאוד הכוללת את כוונת הדובר, את הידע המשותף לו ולמאזין, את קבלת המאזין את המבע כרטורי ועוד. בהתייחס לידע של הבוחן, בלנפ (Belnap, 1963, p. 51) רואה ב'שאלת מבחן' 'שאלה רטורית'. לוגיקנים אחרים טוענים כי שאלה נחשבת לתקפה רק אם היא מדויקת, חד-משמעית ואינה כוללת הנחות מוקדמות שקריות (Leonard, 1975.1967, p. 42). 'שאלות רטוריות' אינן עומדות בקריטריונים של הלוגיקנים לתקפות, משום שבבסיסן יש הנחה מוקדמת שהדובר אינו מאמין באמתותה. מן ההיבט של חקר השיח ויצמן (תשנ"ז, עמ' 219) גורסת כי בשאלה 'רטורית' יש פגיעה בכלל האמת של גרייס (Grice, 1975) 'אל תאמר מה שנראה לך שקרי'.

על פי שוויטלה (Schwitalla, 1984), התנאים לזיהוי 'שאלה רטורית' הם אלו: (א) הפרופוזיציה הכלולה במשפט ההגדה המתקבל מהשמטת צייני השאלה של משפט השאלה נחשבת לטענה לא נכונה על פי ידע העולם, ההקשר והנורמות של הקבוצה שהדברים נאמרים בה; (ב) הפרופוזיציה הכלולה במשפט ההגדה המתקבל מהשמטת צייני השאלה של משפט השאלה נחשבת לטענה שלא תיתכן;

(ג) הפרופוזיציה הכלולה במשפט ההגדה המתקבל מהשמטת צייני השאלה של משפט השאלה נחשבת לטענה שהכול מאמינים באמת שבה ואין בה כל חידוש. גם ריק (Rakic, 1984, p. 704) דן בהצבת אמתות ברורות כשאלה, כגון 'האם אינני אשתו של בעלי?' וקובע כי כאשר עושים זאת, יש לשאלה תשובה אחת בלבד משום שהתוכן הפרופוזיציונלי עצמו מגביל מאוד את התשובות האפשריות. המטרה בשימוש בשאלות רטוריות מסוג (ג) היא להסב את תשומת לבו של המאזין לעובדה שזנחה או שהתעלמו ממנה. שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 378) קובע כי 'שאלות רטוריות' מכילות משהו מן השאלה ומשהו מן הטענה; מן ההיבט הסמנטי אפשר לראות בהן 'פסידו-טענות', ומן ההיבט הפרגמטי-טקסטואלי – תשובות על שאלות אמתיות, אם הן מפורשות כך בעיני הנמען. אתנסידו (Athanasiadou, 1991, p. 108) גורסת כי 'השאלות הרטוריות', שמטרתן לספק מידע, מדגישות את הקשר החברתי, ואילו השאלות האמתיות, שמטרתן לבקש מידע, מדגישות את הערוץ האינפורמטיבי.

שתי שאלות שהעסיקו את החוקרים הן אם 'שאלה רטורית' יש תשובה, ואם הדובר מצפה לה. בלנפ (Belnap, 1963, p. 152) טוען כי שאלות שיש עליהן רק תשובה נכונה אחת הן 'שאלות רטוריות'.⁸ בדומה לבלנפ, צ'רצ'יל (Churchill, 1978, p. 135) גורס כי 'שאלות רטוריות' הן שאלות הדורשות תשובה אחת מסוימת, זו הנכונה. מדברי צ'רצ'יל אפשר להבין כי התשובה צריכה להיות מובעת. לעומתם כהן (Cohen, 1929, p. 352) טוען כי 'שאלה רטורית' מוצגת מבלי שלדובר תהיה כל כוונה לקבל תשובה. שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977) מקבל את גישתו של כהן ומסביר כי 'שאלות רטוריות' אין תשובה כי הן אינן שאלות, אלא קביעות. גם על פי הדסון (Hudson, 1975, p. 16), בבליץ (Bublitz, 1981, p. 11) והאן (Han, 1998, p. 1), 'שאלות רטוריות' אינן מצפות לתשובה; פופ (Pope, 1976, p. 36) מנמקת את חוסר הציפייה לתשובה בהיות התשובות מובנות מאליהן הן לשואל הן לנשאל. פופ טוענת כי צורת השאלה מלמדת מהי התשובה עליה (המובנת מאליה). הדסון (שם) מתנגד לטענה זו של פופ וטוען כי בצורתה של 'שאלה רטורית' אין כל רימוז לנמען כי אין הוא אמור להשיב עליה. לדעתו, הנמען מבחין בהיות השאלה רטורית לא על פי צורתה, אלא על פי הנסיבות, כגון התנהגות מסוימת של הדובר שאינה מאפשרת לנמען לענות עליה. גוליץ (Gulich, 1970, p. 229) טוען כי בהביעו 'שאלה רטורית' אין הדובר מצפה לתשובה מבן שיחו, ובמצבים מסוימים הוא אף מנוע מלהשיב בשל מוסכמות נסיבתיות, חברתיות או נוהליות, כגון בדבריו של תובע המסיים את נאומו לפני חבר המושבעים במשפט זה: 'אני שואל אתכם, אדונים נכבדים, האם איש כזה יכול להיות תמים?'. כביכול מדובר כאן בפעולת דיבור ביצועית המצפה לתשובה ישירה, אך למעשה מגבלות פרגמטיות אינן מאפשרות לנמען – או ליתר דיוק אוסרות עליו – לענות תשובה ספונטנית,

8 בלנפ מתכוון בעיקר לשאלות בתחום המדעים, כגון 'כמה הם 2+2?', ודומותיהן.

ולפיכך גם אין הדובר מצפה באמת לתשובה. המשפט שלעיל אינו מביע שאלה, אלא טענה. גם אתנסידו (Athanasiadou, 1991, p. 107) גורסת כי בדרך כלל ישאלות רטוריות אינן מצפות לתשובה מן הנמען משום שהתשובה ניתנת מפי הדובר עצמו, ובמקרים אחרים, כגון זה שתיאר גוליץ, הנמען מנוע מלהשיב בשל מוסכמות נוהליות או חברתיות. רקיק (Rakic, 1984, p. 704) מזכיר בין השאלות הרטוריות גם מבעים כגון 'האם אביך שולח אותך לבית הספר להתקוטט? שבתם הדובר אינו מחכה לתשובה; הדובר מציין כמה עובדות ומצפה כי המאזין יגיע למסקנות ההולמות. קירטצ'וק (תשנ"ז, עמ' 271) מתאר 'שאלה רטורית' כשאלה שהתשובה עליה ידועה מראש, ולכן אין בה בקשת מידע ממש, וכל מהותה מניפולציה שתכליתה להביא את השומע להסכמה עם הדובר ולהדגיש בכך הן את אמתות הנאמר הן את ההסכמה ביניהם.

שלא כקודמיה, סטנסטרום (Stenstrom, 1984, p. 56) גורסת כי הקביעה שישאלות רטוריות אינן מצפות לתשובה אינה נכונה. היא מצאה כי בשיח אמתי ישאלות רטוריות, ישאלות קריאה ויהצעות מקבלות בדרך כלל תשובה. מחקרי מלמד כי אכן יש מצבים מספר שבהם טענה בצורת משפט שאלה מקבלת תשובה מפי הנמען: (א) כאשר הנמען אינו מבין את כוונות הדובר ומפרש את המשפט כאילו הוא שאלה אמיתית; (ב) כאשר הנמען אינו מסכים לטענה המשתמעת מן המשפט ולכן מתעלם מכוונת המוען ועונה על משפט השאלה כאילו הכיל שאלה אמיתית; (ג) כאשר הנמען רוצה להתחכם או להתבדח ולכן משים עצמו כמי שאינו מבין את כוונת הדובר, ועונה על משפט השאלה כאילו הביע שאלה אמיתית.

לסיכום הסקירה, מן ההיבט הלוגי, על שאלה רטורית יש רק 'תשובה' אחת, הלוא היא הטענה המשתמעת ממשפט השאלה. הטענה המובעת במשפט השאלה – כלומר התשובה – אמורה להיות מובנת מתוכנו של משפט השאלה, מן ההקשר, מן הידע המשותף לנמען ולמוען ומציינים לשוניים אופייניים. לדובר המביע טענה בצורת משפט שאלה, אין ציפייה כי הנמען יספק לו תשובה, שהרי הוא אינו מבצע פעולת שאילה אלא פעולת קביעה; ציפיתו מן הנמען היא כי יסכים לטענה. 'שאלה רטורית' היא טענה מודגשת המובעת בצורת משפט שאלה.

2. מיון משפטי השאלה שאינם מביעים שאלה אמיתית

את משפטי השאלה שאינם מביעים שאלה אמיתית מיינתי לקבוצות אלו: 1. משפטי שאלה הכוללים בתוכם את התשובה; 2. משפטי שאלה המוסרים מידע בדרך עקיפה; 3. משפטי שאלה שהתשובה עליהם ניתנת מפי השואל; 4. משפטי שאלה המביעים טענה בהיפוך הקוטביות (חיוב-שלילה): א. היפוך הקוטביות בשאלות כן-לא; ב. היפוך הקוטביות של כינוי שאלה או תואר פועל של שאלה בשאלות

חלק; ג. היפוך הקוטביות בשאלות ברה; 5. משפטי שאלה שהתשובה עליהם ידועה לדובר ולנמען (בלי היפוך הקוטביות).

2.1 משפטי שאלה הכוללים בתוכם את התשובה

2.1.1 משפטי שאלת חלק הכוללים ביטוי המביע מוחלטות בלבדית

משפטי שאלת חלק הכוללים ביטוי המביע מוחלטות בלבדית בנויים בדרך זו: משפט השאלה פותח בכינוי שאלה (כגון 'מי' 'מה') או בתואר פועל של שאלה (כגון 'לאן', 'איך') ומסתיים בתשובה הפותחת בביטוי המביע מוחלטות בלבדית (כגון 'אם לא') שהיא, מבחינה תחבירית, חלק ממשפט השאלה. כינוי השאלה ותואר הפועל של השאלה הם 'משתנים', והתשובה המצויה אחרי הביטוי המביע מוחלטות בלבדית היא 'יקבוע' הממיר את 'המשתנה'.

גם שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 381) אינו רואה במשפטי השאלה שבמבנה זה שאלות אמתיות, משום שיש בהם רכיב מוגדר שהוא חלק התשובה העונה על כינוי השאלה. לדעתו, במשפטים שבמבנה זה הדובר מביע טענה המדגישה רכיב מסוים במבע (חלק התשובה); למעשה, כינוי השאלה אינו שואל, הוא כינוי שאלה לא-אמתי, הוא כינוי שאלה מדומה, אך היקרותו נותנת בכל זאת למאזין את האפשרות ההיפותטית להתערב בדברים הנאמרים לו. הדובר מעדיף לנסח את דבריו בצורת משפט שאלה, ולא בצורת משפט הגדה, בשל הנחתו כי התוכן הפרופוזיציונלי שהוא מתעתד להביע משני בחשיבותו או ידוע היטב.

דוגמות מן העיתונות:

מה יכול אדם כמוני לעשות כדי לשנות את המצב, פרט לכתיבת מכתבים למערכת והשתתפות בהפגנות? (הארץ, 30.5.03, מכתבים למערכת, אלון אשפר)

משפט ההגדה המקביל למשפט שאלה זה הוא 'אדם כמוני יכול רק לכתוב מכתבים למערכת ולהשתתף בהפגנות כדי לשנות את המצב' או 'אדם כמוני אינו יכול לעשות שום דבר פרט לכתיבת מכתבים למערכת והשתתפות בהפגנות'.

ומהו ספר, בסופו של דבר, או אולי בראשיתו, אם לא ליטרת נייר? (מוסף ספרים של 'הארץ', 9.7.03, מיכאל הנדלזלץ)

משפט ההגדה המקביל למשפט שאלה זה הוא 'ספר הוא, בסופו של דבר, או אולי בראשיתו, רק ליטרת נייר' או 'ספר איננו שום דבר חוץ מליטרת נייר'.

מהו כל האוסף הזה [אוסף ספרים], אם לא עדות לחיפוש אחר הטוב ביותר? (ידיעות, 20.6.03, נחמיה רפפורט)

מה עשו שם [בערוץ הילדים המקורי] כל השנים האלה חוץ מלהיות שמרטפים לילדים, להלעיט אותם בשלל תוכניות נחותות דוגמת "פוקימון" ו"קטנטנות", ולהעלות דוגמנים ושחקנים בתחילת דרכם לדרגת אלילים מהטלוויזיה? (הארץ, 19.8.03, שגיא גרין)

מהו אדם המשתמש בקוצב לב אם לא רובו-סאפיינס, הוא שואל ומה באשר לאנשים שלעצב השמיעה שלהם חובר שתל מלאכותי המשמש כאוזן לכל דבר? (הארץ, 22.5.03, יובל דרור מצטט את ד"ר אמיר קרניאל)

מי ישנה את הדעות שיש לישראלים עלינו אם לא אנחנו? (הארץ, 3.9.03, אדוארד סעיד)

מישהו אמר, 'בשביל מה אני עשיר, אם לא כדי שאוכל לקנות עוד זוג נעליים', (7 ימים, 18.7.03, אבנר ברנהיינר מראיין את צ'רלס ברונפמן)

למה את חושבת שהזמנו אותך אם לא כדי להגיד מה יחשוב הקונה הרגיל על העבודות שלנו? (7 ימים, 11.7.03, דנה ספקטור)

כינוי השאלה השכיח ביותר במשפטי שאלה מסוג זה הוא 'מה'.

במשפטי ההגדה השליליים המקבילים למשפטי השאלה, הביטויים המביעים מוחלטות בלבדית, 'פרט לי ו'חוץ מ', 'מלבד' יכולים להימצא, אך 'אם לא' אינו יכול להימצא בהם בשל השלילה שלו. במשפטי ההגדה החיוביים המקבילים למשפטי השאלה לא יימצאו 'פרט לי', 'חוץ מ', 'מלבד', 'אם לא', הביטוי למוחלטות בלבדית יהא 'רק'.

בדוגמה הבאה התשובה מועברת מסוף משפט השאלה לתוכו והיא מוצבת בסמוך לכינוי השאלה:

מי אם לא הבטנים האלה של נשות ישראל מספקות את הקורבנות שהועלו ושעוד יועלו כדי להפיס את המפלצת הנוראה הזאת ושמה ארץ ישראל הגדולה, התובעת יום דם חדש. (הארץ, 15.8.03, בני ציפר)

בקורפוס הנבדק נמצאה רק דוגמה אחת כזו. ההימנעות מהצבת התשובה בסמוך לכינוי השאלה מאפיינת גם את משפטי שאלות הבררה מטיפוס שאלות חלק, כגון 'מי העלה אפשרות זו, רבין או פרס?': כמעט שלא נמצאו שאלות כגון 'מי - רבין או פרס - העלה אפשרות זו?'. ייתכן כי הסיבות להרחקת התשובה (הקבוע) מכינוי השאלה (המשתנה) נעוצות בכוונת הדובר ליצור מתח או סקרנות אצל הנמען או ברצונו לסיים קודם כל את השאלה ולא להסתבך בנתינת התשובה בתוך השאלה ובהמשך השאלה אחרי התשובה.

משפטי שאלה שבכתב הכוללים 'אם לא', 'חוץ מ' או 'פרט לי' הם דו-משמעיים; משפט השאלה 'מי יכול לעשות את זה חוץ ממה?' - עשוי להתפרש בשני אופנים:

(א) שאלה אמתית; (ב) טענה מודגשת בצורת משפט שאלה (שמשמעותו ירק משה יכול לעשות את זה!). כאשר מורה שואל בכיתה מי הכין שיעורים חוץ מדן? זו יכולה להיות שאלה אמתית; המורה יודע כי דן הכין שיעורים, והוא רוצה לדעת מי עוד הכין שיעורים. בהיותם דבורים משפטים אלו הם חד-משמעיים משום שההגנה שונה בשתי המשמעויות השונות.

2.1.2 משפטי שאלת חלק הכוללים בתוכם את התשובה

משפטי שאלת חלק הכוללים בתוכם את התשובה פותחים בכינוי שאלה או תואר פועל של שאלה (משתנה) ומסתיימים בתשובה (הקבוע) שהיא חלק ממשפט השאלה. קבוצה זו כוללת שתי קבוצות משנה: (א) משפטים שבהם התשובה נכונה; (ב) משפטים שבהם התשובה אינה נכונה.

(א) משפטי שאלה הכוללים תשובה נכונה

שאלת חלק אמתית מציגה קבוצה משתמעת של אפשרויות לתשובה ומזמינה הכרעה ביניהן בבחירת הנכונה שבהן (בראון, תשמ"ג, עמ' 57). כך לשאלה כגון 'מה זה?' יש אפשרויות תשובה רבות, כגון 'זה שולחן', 'זה כיסאי' או 'זה שרפרף'. חיבור משפט השאלה ואחת התשובות יוצר משפט שאלה הכולל בתוכו אחת מאפשרויות התשובה. משפט השאלה שבדוגמה הבאה פותח בתואר פועל של שאלה ומסתיים בתשובה, שהיא, לדעת הדוברת, התשובה הנכונה. אין במשפט השאלה הכולל את התשובה בקשת מידע, אלא מסירת מידע:

כמה זה כבר שווה – 1,000 דולר? (הארץ, 5.8.03, זהבה כנען עונה לדנה גילרמן) הדוברת קנתה תמונה בשוק הפשפשים, והיא העריכה כי התמונה אינה יקרה, אך אחר כך התברר כי התמונה צוירה בידי ראובן והיא גנובה. משפט ההגדה הממיר את משפט השאלה שבדוגמה הוא 'זה שווה לכל היותר 1,000 דולר'.¹⁰

(ב) משפטי שאלה הכוללים תשובה לא נכונה

בדוגמות שלהלן משפטי השאלה פותחים בכינוי שאלה (בדרך כלל 'מה') או בתואר פועל של שאלה ומסתיימים בפסוקית תוכן שהיא פסידו-תשובה על כינוי השאלה. פסוקית התוכן מביעה דברים שאינם מתקבלים על דעת הדובר וברור שאין הוא רואה בהם תשובה אפשרית. לעתים קרובות ננקטת דרך זו כדי להביע ביקורת.

דוגמות:

מה חושבים האנשים הקטנים והעלובים שמנהלים את המקום - שקבוצות תיירים יסיירו בהיכל הקודש [יד ושם] ויסיימו בארוחה עסקית? שבעל המסעדה יסגור דילים עם מדריכי התיירים כך שיגיעו עם קבוצותיהם ליד

10 גם משפט שאלת החלק בפני עצמו 'כמה זה כבר שווה?' בלא התשובה, אינו מביע שאלה אמתית, אלא טענה המסרת מידע, העשויה להיות מובעת במשפט ההגדה 'זה לא שווה הרבה'. ראו סעיף 5.10

ושם לקראת הצהריים, כדי שהתיירים יהיו רעבים? (הארץ, 3.9.03, מכתבים למערכת, איתי דודי)

מה הם רוצים, שאתגרש ממנה ושאיצור אשה אחרת, לפי הקריטריונים שלהם? (הארץ, 17.9.03, אריה דיין מצטט את עאדל קעדאן)

מה הם מציעים לעשות, שניכנע לטרור? שנעשה ויתורים גדולים והטרור יימשך? (ידיעות, 26.9.03, ציטוט של אריאל שרון)

ומה היא תעשה אז, תברח לזימבבואה? (הארץ, 9.10.03, נחמיה שטרסלר)

אם לא עכשיו אז מתי, כשאהיה בת 60? (7 לילות, 10.10.03, חנה לסלאו עונה לענת מידן)

בדוגמה הבאה אחרי משפט השאלה הכולל תשובה לא נכונה, יש משפט הגדה המביע תשובה נכונה.

מה אני, פרופסור? אני אחד מהאספסוף. בריון. (עוז, עמ' 41)
בדיבור רווחים משפטים כגון 'מה אני, אידיוט?', 'מה אתה, מטומטם?'

2.1.3 משפטי שאלות חלק במבנה ההשוואה: מה + ש"ת + יותר מ + צ"ש / פסוקית תוכן

במבנה 'מה + ש"ת + יותר מ + צירוף שמני/פסוקית תוכן?' באים משפטי שאלה שהתשובה עליהם מצויה בתוכם. משמעות המשפט היא שהצירוף השמני ופסוקית התוכן הם בעלי התכונה המובעת בשם התואר בערך ההפלגה. גם במבנה זה ניתנת לרכיב מסוים במשפט, לצירוף השמני או לפסוקית התוכן, הבלטה מודגשת מצד אחד ותוקף אוניברסלי מצד אחר (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 385; Athanasiadou, 1991, p. 108). במשפטים אלו יש קשר סמנטי הדוק בין כינוי השאלה (המשתנה) ובין המושגים הממלאים אותו (המקרים הפרטיים): הצירוף השמני או פסוקית התוכן (הקבוע).

דוגמות מן העיתונות:

שום דבר לא חייבנו, אבל מה יותר הגיוני מזה שילדים ירצו ללמוד לבשל? (הארץ, 24.7.03, אורנה שפרון עונה לרונית רוקאס)

הטענה המובעת במשפט היא 'זה שילדים ירצו לבשל הוא הדבר ההגיוני ביותר' או במשפט שלילה 'אין דבר הגיוני יותר מזה שילדים ירצו לבשל'.

מה יותר פמיניסטי מלנהל חיים לבד? (7 ימים, 21.3.03, בלה פרוינד)

הטענה המובעת במשפט היא 'לנהל חיים לבד הוא הדבר הפמיניסטי ביותר'.

[בעיני ילדים] מה יכול להיות קסום יותר מלנסוע כל היום תלוי על משאית זבל? (הארץ, 31.8.03, רותה קופפר)

הטענה המובעת במשפט היא 'בעיני ילדים לנסוע כל היום תלוי על משאית זבל הוא הדבר הקסום ביותר'.

בדוגמה הבאה יש משפט שאלה במבנה השוואה ואחריו תשובה הנאמרת מפי השואל. בכל הדוגמות בסעיף זה מבנה ההשוואה מכיל את התשובה, ואילו בדוגמה שלפנינו אחרי משפט השאלה באה תשובה אחרת. המאזין חושב בתחילה כי משפט השאלה מכיל גם את התשובה, אך להפתעתו הדובר משיב תשובה אחרת. מאחר שהשואל והמשיב חד הם, אין זו שאלה אמתית.

"מה יותר מצחיק מלראות פראיר?" שואל הקריין, ומשיב: "לראות פראיר שמתעצבן". (הארץ, 7.1.04, רוגל אלפר מצטט קריין טלוויזיה)

2.1.4 משפטי שאלה שהתשובות עליהם מצויות בהקשר

(א) **משפט השאלה פותח בכינוי שאלה (או תואר פועל של שאלה) + 'עוד'**

(ב) **משפט השאלה פותח בכינוי שאלה (או תואר פועל של שאלה) + צירוף שמני + 'אחר'**

בקבוצה זו של משפטי שאלה, הכוללים (א) כינוי שאלה (או תואר פועל של שאלה) + 'עוד' או (ב) כינוי שאלה (או תואר פועל של שאלה) + צירוף שמני + 'אחר', התשובה אינה מצויה בתוך משפט השאלה, אלא בסביבה הקונטקסטואלית.

ברוב המשפטים שבקבוצה זו מוזכרים עניין או תופעה מסוימים שלדעת הדובר ייחודיים למקום מסוים בלבד. משפט השאלה כביכול שואל אם התופעה הייחודית מצויה גם במקום אחר, אך לדובר עצמו ברור כי התופעה ייחודית רק למקום שאליו הוא מתכוון. במשפטים אלו מצויה המילה 'עוד' המצטרפת לכינוי השאלה או המילה 'אחר' המצטרפת לצירוף שמני, והן הנותנות למשפט את משמעותו הייחודית.

שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 383) רואה במשפטי שאלה הכוללים את המילית 'עוד' משפטים אליפטיים המשתייכים למבנה הכולל 'כינוי + ביטוי המביע מוחלטות בלבדית + תשובה', שהושמטו מהם הביטוי למוחלטות בלבדית והתשובה שאחריו. בדוגמות שלפנינו נוסף על הציניים הלשוניים גם ההקשר מספק עוגנים המסייעים לפירוש המשפט.

דוגמות לקבוצה (א):

היכן עוד בעולם מקבלת אשה נשואה חופשה שנתית של כמה שבועות מבעלה, עטופה בנייר אריזה עם ניחוח של פטריוטיות? (כל העיר, 30.5.03, אמנון בירמן)

משפט הגדה המקביל למשפט השאלה הוא אישה נשואה מקבלת חופשה שנתית של כמה שבועות מבעלה [...] רק בישראל.

מיד חשבתי שסיפור כזה אוניברסלי היה יכול להתרחש בבית משפחת רבנים. מה עוד דומה כל כך לסיפור על זקן שבט שמבקש להעביר את חוכמתו ומנהיגותו ליורש זכר, כפי שדורשת המסורת, אבל נאלץ להתמודד עם עוצמתה של נכדתו, שדווקא היא מתגלה כזאת שמתאימה מכולם לרשת אותה? (7 לילות, 15.8.03, גיון בארנט עונה למודי קרייטמן)

משפט הגדה המקביל למשפט השאלה הוא סיפור על זקן שבט המבקש להעביר את חכמתו ומנהיגותו ליורש זכר [...] דומה כל כך רק לסיפור המתרחש במשפחת רבנים. בדוגמה זו התשובה מצויה במשפט הקודם 'בית משפחת רבנים'.

דוגמות לקבוצה (ב) שבה במקום המילה 'עוד' באה המילה 'אחר':
 "האם יש מקום אחר בעולם", שאל וולף, "שבו שילמו רבים כל כך כספים גדולים כל כך על אדריכלות שהם מתעבים כל כך?" (הארץ, 22.7.03, אסתר זנדברג)

משפט הגדה המקביל למשפט השאלה הוא ירק בארצות הברית שילמו רבים כל כך כספים גדולים כל כך על אדריכלות שהם מתעבים.

איפה ראיתם דבר כזה בשכונה יוקרתית אחרת? (7 ימים, 17.10.03, מרואיינת של אספה פלד)

בדוגמה הבאה אחרי משפט השאלה מועלות גם אפשרויות מספר לתשובות לא נכונות ואחריהן התשובה הנכונה:

ובאיזה מדינה אחרת בעולם היה יוסי שריד מסתובב חופשי בזמן המלחמה ומדבר כל היום לטובת האויב? בסוריה? ברוסיה? באמריקה? לא היה בעולם דבר כזה [...] (עוז, עמ' 35)

2.2 משפטי שאלה המוסרים מידע בדרך עקיפה

2.2.1 הקבוצה הראשונה של משפטי שאלה המספקים מידע חדש בדרך עקיפה הם משפטים מורכבים שבהם הפסוקית הראשית כוללת פועל בגוף שני שלמראית עין שואל את הנמען אם המידע שבפסוקית המושא ידוע לו. בפסוקית הראשית יכולים לבוא הפועל 'ידע' ופעלים אחרים המציינים פעולות המאפשרות השגת מידע כגון, 'שמע', 'קרא', 'ראה'. פסוקיות המושא המצטרפות אל הפועל ומוסרות את המידע החדש יכולות להיות סינדרטיות, לפתוח במיליות השעבוד 'שי' או 'כי' (אך לא 'אם'¹¹),

11 כאשר פסוקית המושא פותחת ב'אם', משפט השאלה מביע שאלה אמיתית המבקשת מידע, כגון 'ראית את אם הוא הלך?'

או להיות אסינדרטיות ולפתוח בתואר פועל של שאלה ('איך' או 'כיצד'). גם פסוקית מצב אסינדרטית יכולה להצטרף לפסוקית הראשית ולמסור את המידע החדש.

משפטי שאלה אלה אינם מביעים שאלות אמתיות; המוען אינו שואל את הנמען אם הוא יודע את שהוא מספר לו. למעשה, הדובר רוצה לספר לנמען את הנאמר בפסוקית המושא או בפסוקית המצב משום שהוא מניח כי אין הנמען יודע את הדברים הללו. הוא בחר להציג את הדברים בצורת משפט שאלה כדי לזכות בתשומת לב רבה מן הנמענים.

דוגמות מן העיתונות:

הידעתם שמופז, שלמד באמריקה, הגיש שם עבודה שעכשיו תעזור להם בקרב על בגדד? (הארץ, 21.3.03, בני ציפר)

"את יודעת שהיא בכתה מהמחווה הזאת?" (7 ימים, 1.8.03, דנה ספקטור)

בדוגמה הבאה יש שאלות מספר ברצף שמוסרות מידע. משפט השאלה הראשון מתפצל לשני משפטים; המשפט הראשון כולל את הנושא והנשוא, והמשפט השני כולל רק את המושא ואת משלימיו:

כבר קראתם אצל אודטה? על כל המוצרים שהמליצה עליהם במדוריה בידיעות ובמעריב, וכעת מפרסמת מעל שלטי חוצות ענקיים? כבר ראיתם אצל אודטה בערוץ 10 ש"בריא יכול להיות גם יפה"? כבר שמעתם אותה אומרת שהנעליים של חברת "טבע נאות" הן "גם בריאות וגם יפות"? כבר ראיתם אותה מארחת אתמול לשיחה ארוכה, שפתחה את התוכנית, את מנהלת הפרסום של חברת "טבע נאות"? ראיתם איך עזרה לה לשווק את נעלי החברה, באמצעות הסברים, שבחים ותצוגה? ראיתם איך החזיקה נעל למצלמה שקלטה היטב את הלוגו "נאות" שמוטבע עליה? (הארץ, 1.8.03, רוגל אלפר)

2.2.2 מעקובת של משפט שאלה ומשפט תשובה המובעים מפי דובר אחד

מעקובת (sequence) של משפט שאלה ומשפט תשובה המובעים בזה אחר זה מפי דובר אחד היא אחת הדרכים הנפוצות בכתבות בעיתונות הכתובה ובשיחה למסירת מידע בדרך עקיפה.

בלנפ (Belnap, 1963) קובע כי במעקובת של שאלה-תשובה הנאמרת מפי דובר אחד השאלה היא רטורית, משום שהדובר המביע את השאלה יודע את התשובה הישירה עליה. פופ (Pope, 1976) מכנה מעקובת זו בשם 'שאלות רטוריות עצמיות', והיא סוברה כי הדובר משמש כאן דובר ומאזין כאחד. התשובה ברורה לו בהיותו דובר ובהיותו מאזין, אך אין היא ברורה בהכרח למאזינים אחרים. שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 379) גורס כי מעקובת של שאלה

ותשובה ישירה המובעות בפי אדם אחד בטקסט מונולוגי נחשבת לסוג הקלסי של 'שאלות רטוריות'. הדובר מציג שאלה בצורת משפט שאלה לא כדי לקבל עליה תשובה, אלא כדי לספק את התשובה בעצמו. בהמשך הדברים שמידע-רדפליד טוען כי עדיף שלא לראות בשאלה שבמעקובת של שאלה-תשובה 'שאלה רטורית' כמקובל, אלא שימוש רטורי בשאלה. בהשתמשו במעקובת שאלה-תשובה באופן רטורי, הדובר מחקה צורה בסיסית של דיאלוג כדי לספק מידע בדרך דיבור דרמטית. המעקובת שאלה-תשובה מפי דובר אחד יוצרת למעשה מבע הגדה מורכב אחד. גם לנדאו (עמ' 162 ואילך) רואה בדרך הישואל ומשיב' דרך שכנוע הקרובה ל'שאלה הרטורית', אך אינה זהה לה. המוען שואל שאלה כדי לעורר את המאזין לחשוב עליה ולחדד את הקשבתו, לספק לו מוטיבציה להקשיב למוען ביתר עניין, לעורר את התעניינותו ולתת הזדמנות למוען להשיב על השאלה. דרך הישואל ומשיב' שונה מן 'השאלה הרטורית' בכך שכאן אין השאלה טומנת בחובה את התשובה עליה, ואין לה משמעות של קביעה או טענת חיווי. כפי שציינתי בתחילת הסעיף, המעקובת של משפט השאלה והתשובה מספקת את המידע: משפט השאלה מקדם את הפקת התשובה מפי השואל.

משפטי השאלה שאחריהם באים משפטי התשובה מפי השואל מתמיינים לשני סוגים:

2.2.2.1 משפטי השאלה הם משפטים מורכבים: בפסוקית הראשית מצויים הפועל 'ידע' ופעלים אחרים המציינים פעולות המאפשרות השגת מידע, כגון 'שמע', 'קרא', 'ראה', בגוף שני. פסוקיות המושא המצטרפות לפסוקית הראשית הן אליפטיות או מלאות ופותחות תמיד בכינוי השאלה 'מה'. התפקיד התקשורתי של משפטי שאלה אלו הוא לעורר עניין ותשומת לב אצל המאזין, גם הפנייה הישירה תורמת לכך. משפט השאלה אינו מביע שאלה אמתית ומתפקד כמבע רטורי משום שההנחה המוקדמת של הדובר היא כי המאזין אינו יודע את המידע הרמטי שהדובר מתכוון למסור בהמשך דבריו. הדובר משתמש בסוג זה של משפטים כדי למקד את התעניינותו של המאזין בעובדה או באירוע מסוימים, בהתחייבו לתת מידע רמטי. כינוי השאלה 'מה' מושלם על ידי הפרופוזיציה (המשפט) שאחריו, כלומר התשובה. לולא היה הדובר בטוח כי הנמען אינו יודע את המידע החדש, הוא היה מחכה לתשובת הנמען ולא ממשיך מיד בתשובה עם סיום הבעת משפט השאלה; לולי היה הדובר חושב כי הנמען אינו יודע את המידע החדש, היו משפטי השאלה הללו מביעים שאלות מקדימות הבודקות אם התנאים מאפשרים את מסירת המידע החדש.

בדוגמת הראשונות משפט השאלה הוא 'את(ה) יודע(ת) מה?' שבו פסוקית המושא אליפטית. אי אפשר להשיב על שאלה כזו כי אין יודעים מה היא שואלת. כפי שטוענת אתנסידו (Athanasiadou, 1991, p. 108) התפקיד התקשורתי של

ההקדמה 'אתה יודע מה' הוא ליצור התעניינות אצל המאזין, ומשתמשים בה לצורכי הדגשה.¹²

דוגמות:

"את יודעת מה?" הוא מציע, "לפחות תלכי לשמוע מה יש לה להציע ואז תוכלי לשפוט בעצמך". (7 ימים, 13.6.03, דנה ספקטור)

הוא יכול להיות קול, מותר לו. אתם יודעים מה? הוא יכול אפילו לצאת עם הוט צייקס משינקין. באמת, זה בסדר. (7 לילות, 5.6.03, שי גולדן ואחרים)

בשתי הדוגמות הבאות הפסוקית אינה אליפטית. אחרי כינוי השאלה 'מה' בא בהן פועל כללי ובמשפט התשובה בא הפועל הספציפי הממיר את הפועל הכללי ואת הכינוי. מאחר שאין בעברית כינוי פועל, משתמשים במשפט השאלה בשילוב של הכינוי 'מה' ושל פועל כללי, דוגמת 'עשה' 'קרה', כגון 'מה + עשה/קרה'. הצירוף 'מה' + 'קרה' משמש צורת המרה לכינוי פועל (proverb):

אתה יודע מה קורה כשמפטיקים [ללכת למכון כושר]? הכול הופך לשומן. (7 ימים, 8.8.03, יאיר לפיד)

ומישהו צעק לעברי: 'שמעת מה קרה? ברוך השם, רצחו את רבני'. (7 ימים, 21.3.03, עדי דריבן)

בדוגמה הבאה כינוי השאלה 'מה' פותח פסוקית שמנית:

אתה רוצה לדעת מה זה באמת שלום-עכשיו? בגין זה שלום-עכשיו. (עוז, עמ' 38)

בדוגמה הבאה במשפט שאלת כן-לא אין פסוקית מושא הכוללת את כינוי השאלה 'מה'. הדוברת מסתפקת בשאלה כללית קצרה מאוד, שאינה מאפשרת תשובה, ומזדרזת למסור לנמעניה את המידע חדש:

'שמעתם? מיכל ינאי עברה מערוץ הילדים לערוץ הכחולים', אמרה זבנית בחנות בצפון תל-אביב ללקוחות, ביום חמישי שעבר. (הארץ, 13.7.03, ארנה קזין)

להלן דוגמות שבהן משפט שאלת החלק קודם למשפט שאלת כן-לא הכוללת את הפועל 'ידע'. בדוגמות אלו משתנה מעמדו של משפט שאלת כן-לא; הוא אינו מודגש ונמצא במעמד הסגרי:

12 כאשר כינוי השאלה 'מה' עומד בראש המשפט ובסופו יש סימן קריאה, המשפט הוא משפט קריאה. 'מה' שבראש המשפט 'מה אתם יודעים?' מכין את הנמען לכך שמהו בלתי צפוי לחלוטין עומד להיאמר: פניתי למומחה ידוע לגנטיקה כאן כדי שיבדוק את הדנייה שלי, ומה אתם יודעים! מתברר שאני אפריקאי-אמריקני. המיטוכונדריה (גופיפים המספקים לתא את האנרגיה שלו ומכילים דנייה של עצמם) בתאים שלי מראה שמוצאי מאם קדומה באפריקה. (הארץ, 13.7.03, ניקולס קריסטוף). אפשר לומר כי 'מה' מקבלת כאן משמעות שלילית: 'אינכם יודעים'.

מה זה הרעיון של בית הספר הניסויי את יודעת? זה בית ספר שמנסה לאפשר לכל ילד לערוך ניסויים בחומרים, שיטות ודרכים שמוצאים חן בעיניו, ולבחור מתוך אלה את מה שהוא אוהב.

ואיך הגדירו אותו בספרים, את יודעת? בית הספר הניסויי הוא בית ספר שבו מנסים תוכניות חדשות, של המורים. (כל העיר, 29.8.03, משה כספי מדבר עם יולי חרומצינקו)

2.2.2.2 משפטי השאלה אינם כוללים פועל האמור לבדוק אם הנמען יודע את המידע שעומד להימסר לו, ואין בהם פנייה ישירה בגוף שני. כינוי השאלה שבראשם הולם היטב את ההדגשה הרטורית של התשובה.

במבנה זה מצויים פתגמים רבים, דוגמת 'איזהו גבור? הכובש את יצרו' (אבות, ד א).

משפטי השאלה אינם מביעים שאלה אמתית משום שאינם מבקשים תשובה; הדובר עצמו מספק אותה, הוא מוסר את המידע החדש. בקבוצות (א) - (ג) למעלה מתשעים אחוזים הם משפטי שאלות חלק.

דוגמות:

קבוצה (א)

משפטי השאלה בקבוצה הראשונה היו יכולים להיות שאלות אמתיות, לולא ידע הדובר את התשובה. אך בדוגמות שלפנינו הדובר יודע את התשובה, הוא שואל והוא עונה.¹³

ומה גוער בו הרופא האשכנזי עם המבטא הייקי? "חתיכת כלומניק!" (20.8.03, רוגל אלפר)

מה יש בה בחיילת הזאת, בת 19 מקריית גת, ששבה את לבם של כל כך הרבה אנשים? זה בוודאי הקול הנפלא, החינוך הממיס והביצועים המרגשים והנינוחות [...] (31.8.03, הארץ, שגיא גרין)

מה ההבדל בין ה"אני מזועזעת" המפורסם של גולדה מאיר בעת הפגנת "הפנתרים השחורים" לבין ה"צאו לעבודה" של בנימין נתניהו [...]? אין כמעט שום הבדל. (הארץ, 18.7.03, בני ציפר)

13 גם בטקסט כתוב שמלכתחילה נועד לקריאה ולא לשמיעה מצוי מבנה זה של משפט שאלה ומשפט תשובה מפי אותו דובר, כגון במכתב למערכת: "מה אמורים תלמידי ישראל ללמוד מהיוזמה החינוכית האחרונה מבית מדרשו של משרד החינוך לכפות עליהם הבעת כבוד למורים על ידי קימה בתחילת השיעור ולעודד חזרה אל התלבושות האחרות?"

ראשית, שהצורה חשובה מן התוכן. [...]

שנית, שביטוי אישי הוא דבר רע. [...] (הארץ, 26.8.03, ד"ר דוד אנוך) מבנה המכתב: פתיחה - משפט שאלה; גוף המכתב - שתי פסקות של משפטי תשובה; וסיום - מסקנות.

ומי שם אותו [מינוי אלי גבע למנכ"ל]? ציץ'. מהליכוד. (עוז, עמ' 39)
מאיפה נפל חיים ברלב, המנהיג מפלגת הפועלים, יעני? מהסוס שלו, כמו
לורד מאנגליה. (עוז, עמ' 36)

קבוצה (ב)

משפטי השאלה בקבוצה השנייה כוללים פועל בגוף ראשון המביע רגשות של
הדובר, ולכן אינם יכולים להביע שאלות אמתיות המופנות לנמען כדי שישלים
את המידע. המידע מצוי אצל המוען, והוא אינו זקוק לנמען כדי ללמוד מה היה
רצונו שלו. רק הדובר יכול לדעת את התשובה.

מה בסך הכול ביקשנו? שפעם אחת המקום שבו אנחנו משחיתים את מרב
זמננו, שבו אנחנו מוציאים את מיטב כספנו, יזמין אותנו לספל קפה על
חשבוננו, מה יש? (הארץ, 11.7.03, שרגא שגיא)

עד אז מה רציתי? כמו כולם, להיות ישראלי, לא להיות מזרחי. (7 ימים,
8.8.03, סמי שלום שטרית)

קבוצה (ג)

משפטי השאלה בקבוצה השלישית מתפקדים כטענה, ולא כשאלה, ולכן אין צורך
לענות עליהם. אולם למרות זאת הדובר מעדיף לספק תשובה כדי שלנמען לא
יהיה ספק באשר לכוונת דבריו.

שני עמים שיושבים ביחד באותו מקום, בקפריסין, טורקיה ויוונים הולך?
לא הולך! (7 ימים, 11.7.03, אילן גדרי עונה למירון רפפורט וליאור אל-חי)

עד לפני שלושה חודשים מי זאת היתה שירי מימון? עוד אחת משישה
מיליון אנשים. (הארץ, 31.8.03, אורי שנער עונה לשגיא גרין)

איפה הלוביץ', הוויילדר והמנקיביץ' תוצרת כחול-לבן? איפה הוודי אלן
ואפילו הניל סיימון שלנו? הם לא קיימים. (7 לילות, 29.8.03, יהודה סתיו)

"מה יוצא מהישיבה הזאת באהל? שום דבר", מתריסה מנגד אולגה. (הארץ,
22.9.03, לילי גלילי)

מה לא היה ברחובות האלה בימי ילדותי? כל העולם היה כאן [...] (עוז,
עמ' 19-20)

2.3 משפטי שאלה שאין תשובה מפורשת עליהם בתוכם או בסביבתם – משפטי שאלה המביעים טענה בהיפוך הקוטביות (חיוב-שלילה)

2.3.1 משפטי שאלת כן-לא המביעים טענה בהיפוך הקוטביות (חיוב-שלילה)
פופ (Pope, 1976, p. 69) טוענת כי כשמדובר בשאלות אמתיות, לשאלות כן-לא

שליליות יש נטייה חיובית ולשאלות כן-לא חיוביות יש נטייה שלילית אינהרנטית. בישאלות רטוריות הנטייה הופכת להנחה מוקדמת. לשאלת כן-לא רגילה יש הנחה מוקדמת הכוללת את שתי התשובות (החיובית והשלילית), ולא רק את התשובה הנכונה, ואילו לישאלה רטורית יש הנחה מוקדמת הכוללת רק את התשובה הנכונה היחידה. האן (Han, 1998) מאמץ את גישתה של פופ (מבלי להזכירה) ומוסיף כי כאשר ההנחה המוקדמת של השאלה כוללת רק את התשובה הנכונה שמצוי בה היפוך הקוטביות (חיוב-שלילה), יש למשפט אפקט רטורי. סדוק (Sadok, 1971; 1974) גורס כי לישאלה רטורית יש כוח אילוקוציוני של 'קביעה' חזקה בעלת ניגוד קוטבי לפרופוזיציה המצויה במשפט השאלה. סדוק מציב מבחנים מספר להוכיח כי ישאלה רטורית היא מבחינה פורמלית 'קביעה', והיא שונה מבחינה פורמלית משאלה רגילה המבקשת מידע: 1. הביטוי after all ('אחרי הכול') יכול לבוא בישאלה רטורית, אך אינו יכול לבוא בשאלה רגילה; 2. פסוקית הפותחת ב-yet ('ובכל זאת') יכולה לבוא רק אחרי ישאלה רטורית; 3. ההסגר by any chance ('בכל מקרה') יכול לבוא רק אחרי שאלה רגילה, אך לא אחרי ישאלה רטורית. מבחנים נוספים שלו אינם רלוונטיים לעברית.

כאמור, במשפטי ישאלת כן-לא רטורית יש היפוך הקוטביות (חיוב-שלילה) בין צורת משפט השאלה לבין הטענה המשתמעת ממנו. כשמשפט שאלת כן-לא הוא חיובי, משמעות הטענה שהוא מביע שלילית, וכשמשפט שאלת כן-לא הוא שלילי, משמעות הטענה שהוא מביע חיובית (Quirk et al., 1972.1984; Stenstrom, 1984). שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 385) טוען כי במשפטי שאלה מסוג זה אפשר להביע את האבסולוטיות של האי-קיום (nonexistence), כגון במשפט שאלת כן-לא: 'האם יש מישהו המטיל ספק באשמתו?' שפירושו – הטענה: 'אף אחד אינו מטיל ספק באשמתו'.

דוגמות למשפטים חיוביים המביעים טענה שלילית:

טיטו והקומוניזם זה היה מקודש, כמו בדת. את יכולה להתווכח עם אנשים דתיים? (מוסף הארץ, 11.7.03, טיאנה וייגיס)
משמעות המשפט: אי אפשר להתווכח עם אנשים דתיים.

האם רב שמגיע אליו זוג שרק לפני שלושה שבועות התגרש, חייב להזדרז ולהשיא אותם שוב? [...]

האם נישואים כדת משה וישראל הם בעצם כדת משה ופינינה, מעין תהליך רישומי כמו חידוש דרכון או רשיון נהיגה? (ידיעות, 11.7.03, אורי אורבך)

הם אומרים: טובת הילד. פימסטיין זה טובת הילד? (הארץ, 3.1.03, מרואיינת אנונימית עונה למרב סריג)

בוגץ הגיע לכאן כמיליונר, ובזבז את כל הכסף שהיה לו. מישהו במדינת ישראל צריך לדאוג לדבר כזה? (7 ימים, 18.7.03, קונסול ישראל בבנגקוק, יעקב דביר עונה לגיא שרת)

דוגמות למשפטים שליליים המביעים טענה חיובית:

האם לא היה זה פשוט וזול בהרבה להקים בבית שוקן את מוזיאון הסובלנות? (הארץ, 16.9.03, מכתבים למערכת, מעון פילצר)

האם אין זה ברור כי אני מאפיין את השקפתו של גרוזנברג, ולא את שלי? (הארץ, ספרים, 17.9.03, בנימין נתנס)

להלן משפטי שאלה המביעים טענות ברצף:

האם נכון לשחק משחקי בלעדיות בסיפור טרגי כזה, שמרתק את כל המדינה? האם נכון להפוך את בני המשפחות, במצבן העדין, לפיונים בשדה קרב תקשורתי? האם זה לא ציני להשתמש בהן לקידום עניינים מסחריים? האם חלק מרכזי מסיפור כזה יכול להיות קניין של כלי תקשורת אחד? [...] והאם אין סיפורים חדשתיים שחייבים להישאר נחלת הכלל? (הארץ, 17.9.03, רוגל אלפר)

2.3.2 משפטי שאלת חלק המביעים טענה בהיפוך הקוטביות (חיוב-שלילה)

בולינג'ר (Bolinger, 1957, p. 157) גורס כי התשובה המצופה על משפטי 'שאלת חלק רטורית' כגון 'מי היה מאמין?' נרדפת ל'אפס!': 'אף אחד' (תשובה על 'מי'), 'שום דבר' (תשובה על 'מה'), 'בשום מקום' (תשובה על 'איפה'), 'שום סיבה' (תשובה על 'למה'). האן (Han, 1998, p. 6) גורס כי כינוי השאלה מציין אפס, כלומר לכינוי יש מערכת תשובות ריקה שלא ככינוי השאלה בשאלות אמתיות שבהן יש לו מערכת תשובות בעלת אפשרויות מספר. שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 384) מנסח שני כללים להיפוך הקוטביות במשפטי 'שאלת חלק רטורית': 1. 'כינוי שאלה + חיוב המשפט [+רטוריות] ← "אף כינוי שאלה"', כלומר כינוי השאלה המודגש מקבל מובן שלילי במשפטי 'שאלת חלק רטורית' חיוביים; 2. 'כינוי שאלה + שלילת משפט [+רטוריות] ← "כל כינוי שאלה"', כלומר כינוי השאלה המודגש מקבל מובן חיובי במשפטי 'שאלת חלק רטורית' שליליים. השימוש במשפט שאלת חלק המביע טענה במקום במשפט הגדה מדגיש את כינוי השאלה מצד אחד, ומביע הסתייגות זהירה מן האמת של הטענה, מצד אחר. הדובר מעדיף להשתמש במשפט שאלה ולא במשפט הגדה, משום שאין הוא משוכנע לחלוטין באמת המוחלטת של דבריו. הוא מעדיף להביע את דעתו באופן רטורי בצורה של אמונה או מעין אמונה הנראית מוחלטת, אך אינה כזאת. משמעות הטענה שמביע משפט 'שאלת חלק רטורית' חיובית היא ביטול הדבר שמשפט השאלה מתכוון אליו, ומשמעות הטענה במשפט שלילי היא החלת הדבר שמשפט השאלה מתכוון אליו על הכלל. לדעת דינור (תשמ"ח, עמ' 148), משפט שאלה המביע טענה משמש במקומות שבהם רוצים להביע טענות חזקות במיוחד. ניסוח הטענה באמצעות משפט שאלת חלק מדגיש ביתר חזקה את הטענה, משום שהכחשת הקיום בעולם חזקה יותר מן השלילה הרגילה של

משפטי שאלת כן-לא. ההבדל בין שאלות כן-לא לבין שאלות חלק, המצוי כאשר השאלות אמתיות, מתבטל כאשר משפט השאלה מביע טענה.

להלן דוגמות של משפטי שאלת חלק מסווגים על פי כינוי השאלה ותואר הפועל של השאלה:

כינוי השאלה 'מי' שמשמעו 'אף אחד'

בהסבירה את הצעת החוק אמרה איציק: "מי צריך עוד שר במשרד האוצר? אם ביבי היה צריך דובר, הוא היה לוקח דובר [...] אתה אדוני השר בלי תיק, [...] מי צריך אותך במשרד האוצר" (הארץ, 24.7.03, צבי זרחיה מצטט את דליה איציק) משמעות המשפטים: (1) אף אחד אינו צריך עוד שר במשרד האוצר; (2) אף אחד אינו צריך אותך במשרד האוצר.

מי ערב לנו כי כל הזכויות הללו [שיינתנו למדינה הפלשתינית] לא ינוצלו באורח קיצוני ביותר, כדי לפגוע בנו? כדי לאיים על מרכזי ערינו? (הארץ, 26.8.03, ידידיה בארי) מי בישראל היה נותן לי לשחק את המלך ליר? (7 ימים, 17.1.03, מיכאיל קוזקוב עונה לנטשה מוזגוביה)

כינוי השאלה 'מי' + לא/אינו - במשמעות 'אין מי שלא', 'הכול' או 'כולם'
"מי לא ירצה להיות 'סטיב אוסטיין'?" שואל קרניאל. (הארץ, 22.5.03, יובל דרור) משמעות המשפט: כל אחד ירצה להיות סטיב אוסטיין.

מי אינו נוצר זיכרונות מתוקים-מרירים הקשורים לבית הספר התיכון השכונתי שלו, לחבריו, וסיפורים הקשורים אף באחיו ואחיותיו הגדולים של חבריו? (הארץ, 30.5.03, תמר רותם)

כינוי השאלה 'מי' המביע הקטנת ערך או זלזול (אמתי או הומוריסטי) כלפי הגוף שבכינוי השאלה

השימוש במבנה שמקורו במקרא: 'מי + כינוי גוף או שם עצם + פסוקית תוצאה' להבעת הקטנת ערך או זלזול, כגון 'מי אנכי כי אלך אל פרעה' (שמות ג יא), מצוי גם בעברית ימינו, פעמים רבות בהומור:

אינני יודע אם המונח "פושעים" יאה לענייני מדיניות שכאלה, אך אם בחר הימין להשתמש דווקא בהגדרה הזאת, ניחא. מי אני שאתווכח? (ידיעות, 1.8.03, ב. מיכאל)

אני רוצה שלום כמובן, כאן ועכשיו, אבל מי אני שאתן עצות למישהו. (הארץ, 29.8.03, שרית חדד)

מי את [שרי אריסון] שתגידי לנו מהי מהות החיים? (כל העיר, 21.8.03, אלון הדר)

כינוי השאלה 'מה' במשמעות 'שום דבר'

מה עשינו שמגיע לנו גילי [סרט גרוע]? (הארץ, 22.8.03, רואיין דורק)
משמעות המשפט: לא עשינו שום דבר (רע כל כך) שמגיע לנו הסרט גילי.

המשפט האחרון במכתב למערכת:

מהו איפוא "הלקח של תולדות העמים" שזכר רמטכ"ל צה"ל? (הארץ, 15.7.03, מכתבים למערכת, אשר לנט).

המכתב הוא תגובה לדברי הרמטכ"ל כי ניצחנו באינתיפדה. המכתב מוביל למסקנה כי הרמטכ"ל לא הפיק שום לקח מ'ניצחונות' אחרים בהיסטוריה.

כותרת מכתב למערכת: מה תעשו עם דירה בסלובקיה?

ברוך שאין משפט שאלה זה מביע שאלה אמתית שכן אין הוא מופנה לנמען היכול להשתתף בשיח. משפט השאלה עשוי להתפרש בשני אופנים: 1. 'הכוונה', 'הדרכה'; 2. 'טענה' בהיפוך הקוטביות של משפט השאלה שמשמעותה: אין מה לעשות בדירה בסלובקיה. קריאת המכתב ובייחוד פסקת הסיום ולסיום: קניתם בטרנבה דירה בזול – מה תעשו בה? לחיות שם בלי שפה? (זה לא שווייץ). להשכיר? הבירוקרטיה שלנו מתגמדת בהשוואה לזו של סלובקיה. ראו הוזהרתם. מלמדת כי הכוונה לפירוש השני.

'כינוי השאלה 'מה' + כינוי גוף + 'עשה' + צירוף יחס של מקום' במשמעות 'לא צריך להיות במקום'

בדוגמות שלהלן מובעת ביקורת כלפי ההימצאות במקום הנזכר במשפט.
מה הם עושים שם בכלל [המתנחלים בנצרים]? (7 ימים, 26.9.03, סא"ל יואל פיטרברג)

המון-המון ערבים פה, זאת העיר שלהם, מה אנחנו עושים פה עכשיו, ביום שישי בלילה? (7 ימים, 26.9.03, סא"ל יואל פיטרברג)

כינויי השאלה 'איזה' 'איזו' במשמעות 'שום' 'אף'

איזו ארץ ערבית או אחרת תרצה לקבל אותנו [את ערפאת]? (הארץ, 15.9.03, דן סגיר)
משמעות המשפט: אף ארץ לא תרצה לקבל אותנו.

איזה אמון אפשר לתת באיש שמעליו, בראש הממשלה שלא קיים שום הבטחה חוץ מאשר להשקיע עוד כסף בהתנחלויות כאשר במחיר כל כביש אל יהופץ עילית בשטחים אפשר היה להקים חצי תריסר מעונות ילדים ולקנות רבבות תרופות לסל שקוצץ אתמול? (הארץ, 17.9.03, גדעון סאמט)

כינויי השאלה 'איזה' 'איזו' במשמעות 'גרועה מאוד'

כשאומרים "אין לזה צורה", אין הכוונה שבאמת 'אין צורה', אלא שהצורה מכוערת, מעליבה או מביישת. בהתבטאות מסוג זה אין כוונה לשלול את הקיום של העצם

אלא את התכונות שלו. שלילת שם העצם היא למעשה שלילת אחת התכונות החיוביות שלו, בדרך כלל האופיינית לו ביותר. בשלילת שם העצם אפשר לראות את שלילת שם התואר המתלווה אליו בכוח. וכך הכינוי 'איזה' בראש משפט שאלה המביע טענה בהיפוך הקוטביות עשוי לשלול את שם התואר הבלתי מפורש של שם העצם המפורש.

או איזה צורה יש לזה (שהנהגת הדורסת לא קיבלה עונש ממשתי)? (7 ימים, 17.1.03, יוספה גורדון)

איזו מדינה זאת? [...] איפה הגבול במדינה הזאת? על מה אני מגן פה? [...]
איזו מדינה אנחנו? (7 ימים, 26.9.03, סא"ל יואל פיטרברג)

תוארי הפועל של השאלה 'למה' 'מדוע' במשמעות 'אין שום סיבה'
בדוגמות שבהן המשפט פותח ב'למה' או ב'מדוע' המשמעות היא שאין שום סיבה לעשות את המובע בנושא. כאשר המשפט שלילי, משמעותו היא שיש סיבה לעשות את המובע בנושא.

יום אחד החליט אבי שמחון שהוא רוצה להיות דוקטור לכלכלה באוניברסיטה. הוא עשה מעשה ונעשה דוקטור. למה זה צריך להטריד אותי? למה אני צריך לממן לו משכורת באוניברסיטה? שייקח אחריות על המעשה שעשה ויממן לעצמו את השכר. למה הוא מפיל את זה עלי? (ידיעות, 18.7.03, ב. מיכאל)

'למה אתם הולכים נגד כל דבר יהודי?' שאל שרון (הארץ, 18.9.03, יוסי ורט)

אבל מדוע צריכה גם האופוזיציה ללכת בתלם שהימין חורץ? עם זקוק למנהיגות, וכשזאת מאכזבת, הוא מחפש מנהיגות חלופית - באופוזיציה. (הארץ, 30.5.03, מכתבים למערכת, אלון אשפר)

תוארי הפועל של השאלה 'למה' 'מדוע' במשמעות 'אין סיבה שלא'
בולינגר (1957:158) סבור כי משפטי השאלה הפותחים 'למה לא' מביעים הצעה לפעולה. לדעתו, התשובה המתאימה לכל הקבוצה הזו היא There is no reason why not. לדעתי, עדיף לומר כי הטענה המשתמעת ממשפטי השאלה הפותחים ב'למה לא' היא כי 'אין שום סיבה שלא לעשות פעולה מסוימת', ומשמעות זו נגזרת הצעה לפעולה.

למה לא תנסה ללכת על משרת הנספח התרבותי שם? [...] נפלת על הראש? אני? משרד החוץ? עובד מדינה? תשכח מזה. (7 ימים, 11.7.03, אבנר הפשטיין מראיין את קובי אושרת, מצטט את רן פקר)

או למה לא להפוך את השבת למעין "יום ללא קניות" חילוני שבועי?
(הארץ, 9.7.03, אסתר זנדברג)

מדוע לא לפנות את נצרים ושאר היישובים הישראליים ברצועה מיד? הרי מלבנון יצאנו לפני שלוש שנים לאחר שהמאורות הביטחוניים הבטיחו באותות ובמופתים שרק אם נהיה בלבנון יהיה לנו ביטחון. (1.6.03, יצחק פרנקנטל)

בדוגמה הבאה יש שלושה משפטי שאלה הפותחים ב'למה' או 'מדוע'; השניים הראשונים חיוביים:

אין ספק שיש צורך במים לנופשים בים המלח, אבל למה להרוס בית גידול נדיר במדבר ומצד עתיק שהם משאבים לאומיים נדירים? מדוע הממשלה נותנת למקורות להקריב מרכיב חשוב בעולמם של ילדינו על מזבח שאיבת המים? מדוע לא מתפילים מים מהים במקום לקדוח ולהרוס?
(הארץ, 16.7.03, מכתב למערכת, מוטי בר-נס)

תואר הפועל של השאלה 'איפה' במשמעות 'בשום מקום'
בכל הדוגמות שלהלן אין שאלה אמתית לגבי מקום הימצאו של מישהו או משהו. משפטי השאלה טוענים כי מישהו או משהו שהיה צריך להיות במקום מסוים איננו שם או חסר. כשמדובר בעניין מופשט הכוונה היא שאין חשים בו או בתוצאותיו. לעתים נלווית למשפט משמעות של מחאה, תלונה או ביקורת.

איפה ההודנה? רטנו נהגים ישראלים שנתקעו בפקק בגלל התרעה על פיגוע. (הארץ, 6.7.03, משה מברך)

ואיפה היה היועץ המשפטי לממשלה? בית המשפט העליון עשה מה שהיועץ המשפטי לא רצה, או לא העז, לעשות. רובינשטיין לא הסתייג ממהלכי מופז, שסותרו את חובת הצינון ואת תכליתה, ומניסיונו לשפץ את המועד האמתי של שחרורו מצה"ל. (הארץ, 20.5.03, אמיר אורן)

אך איפה העיסוק במה שגרם למלחמה – העיוורון, היוהרה, האגו וכל הפסטיבלים מ-67 עד 73? (הארץ, 15.7.03, מכתבים למערכת, אהוד בן ש"ך)

תואר הפועל 'איפה' במשמעות 'מקום גרוע מאוד'
תואר הפועל 'איפה' נמצא בקבוצת בחירה עם 'באיזה מקום'. 'איפה' בדומה ל'איזה' יכול לשלול את שם התואר המגולם בשם העצם 'מקום'.

לא חוקרים. וזה לא המקרה היחיד שבו נהרגו אזרחים, אז איפה אנחנו חיים? (7 ימים, 26.9.03, סרן אלון)

הטענה המשתמעת ממשפט זה היא 'אנחנו חיים במקום גרוע מאוד (לא מוסרי)!'.

תוארי הפועל של השאלה 'כיצד' 'איך' במשמעות 'לא' 'אין' 'אי'

קדרי (תשנ"ה, עמ' 635) קובע כי במרבית היקריותיו במקרא 'איך' מופיע בדברי אחד המשתתפים בדו-שית. מעיקרו הוא משמש מילת קריאה של הקינה או של התמיהה והספק, במקצת היקריותיו הוא משמש מילת שאלה. ההבדל בין מילת הקריאה לבין מילת השאלה הוא ביחסו האישי של הדובר אל הדברים הנאמרים במשפט. מילת הקריאה היא ציין למודליות, רגשית כשמדובר בקינה, והכרתית כשמדובר בתמיהה וספק, ואילו מילת השאלה היא ציין לפתיחותם של הדברים, לכך שאינם טענה ואינם נושאים ערך של אמת, אלא מבקשים מידע.

קירטצ'וק (תשנ"ז, עמ' 266) מנתח את תפקידי 'איך' במקרא ומוסיף על אלו שקבע קדרי את השלילה, כגון 'כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי' (אסתר ח, ו). בדוגמה זו יש שלילה של המידע ודחייתו מכול וכול. משמעות המשפט היא 'לא אוכל כלל וכלל לראות ברעה'. על פי גישתו של קירטצ'וק בניתוח 'איך' אפשר לטעון כי לכל כינוי שאלה או תואר פועל של שאלה הבא במשפט שאלה שהוראתו טענה ומצוי בו היפוך הקוטביות אפשר לייחס את משמעות השלילה. שלא כקירטצ'וק, סבורתני כי עדיף לייחס את השלילה למהות המשפט, לרטוריות שלו, ולא לכינוי השאלה או לתואר הפועל של השאלה, מאחר שהתופעה קיימת לגבי כל מילות השאלה במשפטי שאלה המביעים טענה. כשם שלא נטען כי 'ימה' או 'לימי' יש תפקיד שלילה, כך לא נטען זאת כלפי 'איך'.

דוגמות:

השכר במגור הציבורי הורד [...] הפיטורים יבוצעו בקרוב [...] נקבע איסור על שביתה [...] איך אפשר לקרוא לכך "ניצחון ההסתדרות"? (הארץ, 22.5.03, נחמיה שטרסלר)

איך יכולה ארה"ב לתבוע מישראל לשנות את הוראות הפתיחה באש מול עיתונאים, בשעה שיד חייליה קלה על ההדק מול צלמים? (הארץ, 26.8.03, עקיבא אלדר)

איך יעמוד לפני הערבים? איך יעמוד לפני העולם? איך? (עוז, עמ' 28) 'מספיק מה שאנחנו קונים בשוק...! איך אפשר להשוות? תטעם!' (ידיעות, 14.7.03, מאיר שלו)

אם אדריכלי "אוסלו" נמנעים מלהשיב על קושיה זו, כיצד ישכנעו בצדקת השינוי של תפישתם? (הארץ, 26.8.03, ידידיה בארי)

2.3.3 משפטי שאלת בררה המביעים טענה בהיפוך הקוטביות

פופ (Pope, 1976, p. 58) גורסת כי אין 'שאלות בררה רטוריות', מאחר שבשאלות בררה אין העדפה אף לאחת מן האפשרויות שבשאלה. שאלות בררה הן שאלות ניטרליות שבהן שתי אפשרויות התשובה תיתכנה באותה מידה. פופ גורסת כי הן אינן יכולות להיות 'רטוריות', כלומר בעלות אפשרות אחת מועדפת המביעה טענה. שלא כפי שסבורה פופ, לנדאו (1988, עמ' 71) מצאה בנאומים הפוליטיים 'שאלות בררה רטוריות', שמשמעותן היא קביעה השוללת את האפשרות הראשונה שבבררה ומאשרת באופן מודגש את האפשרות השנייה. שימוש זה מבטל לחלוטין את היחס הלוגי של הבררה. הבררה נטרקנה מתוכנה ונותרה רק מסגרתה התחברית החיצונית. לנדאו מצאה גם דוגמות שבהן שתי האפשרויות של הבררה שקריות, והדובר מציגן רק כדי להתל בנמענים.

בקורפוס הנבדק נמצאו דוגמות מעטות ביותר לשאלות בררה רטוריות, כגון זו שלפנינו:

האם הפיצוץ – מעשה ידי האצ"ל – מוגדר "מעשה טרור" או שמא "פעולת איבה"? (הארץ, 22.5.03, מירון בנבנשתי)

2.4 משפטי שאלות חלק שהתשובה עליהם ידועה למוען ולנמען ואין

בה היפוך הקוטביות

פופ (Pope, 1976, p. 42) טוענת כי קשה הרבה יותר לאפיין את התשובות המצופות לשאלות חלק רטוריות מלאפיין את התשובות לשאלות כן-לא רטוריות. התשובה לשאלה כגון 'מי הביא אותך לעולם הזה?' אינה 'אף אחד'. לדברי פופ, התשובות על 'שאלות חלק רטוריות' כתשובות על 'שאלות כן-לא רטוריות' אמורות להיות ידועות הן לדובר הן למאזין.

דוגמות:

'מי מתוק של אבא?' (הארץ, 28.8.03, חגי חיטרון מצטט את הויברגר בחמישייה הקאמרית)

הטענה המשתמעת ממשפט שאלה זה היא 'אתה (התינוק) מתוק של אבא'. בשיחות בין אנשים יש לא מעט דוגמות, כגון 'מי אשם בכל זה?', 'מי הציע את זה?', 'מה אמרתי לך?' או 'מה הבטחתי לך?', שבהן המוען והנמענים יודעים במי או במה מדובר.

תפתחי רדיו ועיתון, כמה הורים מתעללים בילדיהם? (הארץ, 3.1.03, מרואיינת אנונימית עונה למרב סריג)

הטענה המשתמעת ממשפט שאלה זה היא 'יש הורים רבים המתעללים בילדיהם'.

"מה היה בשואה? מה היה באינקוויזיציה?" שואלת אשתו של משגיח (האחראי על המשמעת) בישיבה ידועה. "עם ישראל עבר תקופות קשות, ובכל זאת שרד". (הארץ, 1.6.03, תמר רותם)

3. משפטי שאלה המביעים טענה בהיפוך הקוטביות והמשמשים תשובות על שאלות

פעמים רבות אנשים עונים על שאלה אמתית במשפט שאלה המביע טענה. בכל הדוגמות שלהלן התשובה בצורת משפט שאלה המביע טענה דוחה את ההנחה המוקדמת של השאלה. דרך תשובה זו מביעה התנגדות חזקה יותר להנחה המוקדמת של השאלה מתשובה המובעת במשפט הגדה.

דרך תשובה זו מזכיר יאיר לפיד בטורו הקבוע במוסף "7 ימים" ב-18.7.03 בתארו שיחה שהייתה לו עם אלכס ברק: "עשר שנים הוא ישב בכלא הבריטי, ואף מילה. כששאלתי אותו על זה, הוא ענה - כמו נחקר מנוסה - בשאלות רטוריות: אז זה היה המוסד? אלא מ"י; למה לא סיפרת? ימה היה יוצא לי מזה?!"

דוגמות:

מראיין: אתה בלחץ?

מרואיין: מדוע צריך להיות בלחץ? (הארץ, 1.7.94, יהושע שגיא מראיין את דהור קשתן)
משמעות התשובה: אין שום סיבה להיות בלחץ.

מראיין: אתה מרגיש שהפסדתם כמה מאות אלפי דולר?

מרואיין: היכן בדיוק הפסדנו? (הארץ, 29.7.94, יהושע שגיא מראיין את יעקב שחר)
משמעות התשובה: לא הפסדנו.

מראינת: ועשית להם דווקא [למסעדות שבהתחלה סירבו להשתתף בשוק ואחר כך התחרטו]?

מרואינת: מה פתאום? מה ענייני לעשות דווקא? (סופשבוע, 19.6.98, דינה מודן מראינת את עפרה גנור)
משמעות התשובה: אין לי כל עניין לעשות להם דווקא.

מראיין: לאן אתה לוטש עיניים אחרי ערוץ 10?

מרואיין: מה רע לי פה? (7 לילות, 20.6.03, רם לנדס עונה לערן הדס)

כאשר הנמען עונה תשובה המנוסחת בצורת משפט שאלה, הוא יודע כי ייתכן שתשובתו לא תתפרש כראוי בכוונה או שלא בכוונה, ולכן כדי למנוע אי הבנה יש שהוא מוסיף משפט הגדה המבהיר את המסר של משפט השאלה המביע טענה, כגון בדוגמה הזו:

מראינת: את חיה ממוסיקה?

מרואינת: מי חי ממוסיקה? עבדתי במיליון עבודות ולמדתי מסאז'ים. אני עובדת במרכז של אנשים שחיים עם איידס [...] (כל העיר, 2.1.98, דפנה ברעם מראינת את שרון בן עזר)

בדוגמה הבאה המרואיין עונה על שאלת המרואיין במשפטי שאלה המביעים טענה ומוסיף עליהם משפטי שאלה המביעים כביכול אפשרות תשובה למשפטי השאלה שהוא הביע. המרואיין 'משחק' כאן במשפטי השאלה: הוא משתמש בהם הן להבעת טענה הן להבעת שאלה כביכול. מראיין: האם חוגגים כאן את יום העצמאות? מרואיין: ומה יש לחוג בזה? מה המשיח בא? אחרית הימים! [...] מה כאן יש לחגוג? מה המציאה הגדולה? שנהיינו ככל הגויים? (עוז, עמ' 15)

4. תשובות על משפטי שאלה המביעים טענה

4.1 משפט שאלת חלק המביע טענה ואחריו תשובה בצורת משפט

שאלה מפי אותו דובר

בקבוצה זו באים משפטי שאלת חלק המביעים טענות מודגשות ואחריהם משפטי שאלה המביעים הצעות תשובה למשפטי השאלה, ושניהם נאמרים מפי אותו דובר ברצף. בשימוש זה יש ניצול הדו משמעות התוכנית של משפט השאלה: (א) שאלה אמתית; (ב) טענה; אף על פי שמשפט השאלה מביע טענה, באה אחריו הצעת תשובה, כאילו הביע שאלה אמתית. קבוצה זו דומה במידה מסוימת לקבוצה 2.1.2, שבה אפשרות התשובה מצויה בתוך משפט השאלה ולא אחריו במשפט נפרד. בדוגמה הראשונה הצעת התשובה נכונה רק מבחינה עובדתית. הדובר מתכוון לומר כי אף אחד אינו מכיר את זינגר והוא מסייג את דבריו בהצעת התשובה כי יש המכירים אותו אך הם אינם רבים. בשאר הדוגמות משפט השאלה המוצע כתשובה מביע טענה בהיפוך הקוטביות, והתשובות המוצעות אינן נכונות, רובן אף בנויות בצורה הומוריסטית. לעתים יש תוספת למשפט המבהירה את כוונתו. דוגמות:

מי מכיר את זינגר [מנהל בית הספר בליך]? מי שלמד בבליך? (7 ימים, 18.7.03, שלומי עוז)

מהיכן יגיע התקציב? מהגירעון של ש"ס? מכיסו הפרטי? (כל העיר, 18.7.03, יולי חרומצ'נקו וניר חסון)

ומה ייצא לך אם תגיד לו [לאמריקני עשיר] מה דעתך? תשנה אותו? אתה רק מגדל לך עוד אויב שיסמן אותך, ובפעם הבאה לא תזומן לאירוע. (7 ימים, 11.7.03, קובי אושרת עונה לאבנר הופשטיין)

במה הם יכולים לאיים עליו? שבפעם הבאה לא יבחרו בו לראשות הליכוד? הוא בן 75 והבחירות הבאות אמורות להתקיים בעוד ארבע שנים. (הארץ, 30.5.03, מיכאל רצון עונה לחנה קים)

מה יש לו [לברק] להציע לציבור ששרון עוד לא נתן ולקח בחזרה? הסכם שלום? ניהול נכון יותר של ענייני המדינה? (הארץ, 22.7.03)

ומה זה תל אביב היום? אמריקה? (עוז, עמ' 27)

אז מה עשה [בגין]? רץ לאמריקה להלשין עליכם? המריד את החילים נגד הממשלה? עשה הפגנות נגד המדינה? בדיוק להיפך. סבל ושתק. (עוז, עמ' 34)

מה אני אגיד להם [להורים שהתלוננו שהילדים עדיין אינם יודעים לקרוא]? שהילדים שלי יודעים לחקות חיות ויודעים מהו דב ומה זה נחש? (כל העיר, 29.8.03) (משה כספי מדבר עם יולי חרומצינקו)

"מה האריסון הזאת חושבת לעצמה?" אני נוהמת לשהרה חברתי, "שמספיק לשים לי קלטת ילדים עם דף ודצה בווידאו, ואני כבר מוחאת כפיים ועושה שלום עם ערפאתיילה?" (7 ימים, 13.6.03, דנה ספקטור)

4.2 משפט שאלת חלק המביע טענה ואחריו תשובה מפי דובר אחר

לעתים קרובות הצורה והניסוח של משפט שאלה המביע טענה זהים לאלו של משפט שאלה אמתית, לפיכך יש שהנמען אינו מפרש נכון את משפט השאלה שתפקידו 'קביעה', רואה בו שאלה אמתית ועונה עליו. יש שהנמען מבין היטב את משמעות המשפט, את היותו טענה, אך הוא אינו מסכים לטענה המובעת בו, ולכן מתעלם ממנה ועונה עליה כאילו הייתה שאלה אמתית, ויש שהקביעה שבמשפט השאלה אינה נכונה ולכן הנמען מתעלם ממנה ודורש טענה אחרת נכונה. המאזין הוא המחליט אם לפרש את משפט השאלה כטענה (כפי שהתכוון הדובר), או שלא ככוונת הדובר - כשאלה אמתית.

דוגמות:

מראיין: האם לאחר ההרשעה רפאל רקנטי ואלי כהן יצטרכו לפרוש מניהול אי. די. בי.?

מרואיין: מה פתאום? למה אנחנו צריכים לפרוש? פרשנו מהבנק וזה העונש החמור שבו אנו נושאים עד היום.

מראיין: הם הורשעו בעברות פליליות. (ידיעות אחרונות, 18.1.94, ענת טלשיך מראיינת את ליאון רקנטי)

משמעות התשובה: אין סיבה לכך שאנחנו צריכים לפרוש. המראיין עונה על משפט השאלה המביע טענה כאילו הביע שאלה ומנמק מדוע הם צריכים לפרוש. המרואיין לא צפה שתשובתו תתפרש כשאלה אמתית, ותקבל תשובה. לו היה חושב שכך יהיה, ייתכן שהיה נמנע מדרך תשובה זו.

מראיין: האחריות [להפסד במשחק] שאתה לוקח תעלה לך הרבה כסף בחוזה שלך ברעננה?

מרואיין: מה הקשר? רק המשחק האחרון קובע?

מראיין: חנה מרון אמרה לי פעם ששחקן תאטרון נמדד ושווה את עצמת התשואות של אמש. (הארץ, 27.5.98, יהושע שגיא מראיין את תומר שטיינהאור)

משמעות התשובה: אין קשר. לא רק המשחק האחרון קובע. המראיין עונה על משפט השאלה המביע טענה כאילו היה שאלה אמתית.

מרואינת: נכון, אבל מה יכולתי לעשות?

מראינת: לקבל את התנאים שלהם. לחתום שראדה [בעלה] היה בוגד. (מוסף הארץ, 11.7.03, אווה פאניץ')

משמעות דברי המרואינת: לא יכולתי לעשות שום דבר.

המראינת אינה מוכנה לקבל את הדברים כטענה והיא מתייחסת למשפט השאלה המביע טענה כאל שאלה אמתית ועונה עליה.

5. אפיונים לשוניים של משפטי שאלה המביעים טענה בהיפוך הקוטביות

שמידט-רדפלד (Schmidt-Radefeld, 1977, p. 382) מציין כי 'שאלות רטוריות' כוללות לעתים ציניים לשוניים מסוימים הרומזים על היות המשפט 'שאלה רטורית': דגם הנגנה, אדברביאלים מסוימים ופעלים מודליים. גם דינור (תשמ"ח, עמ' 152) גורסת כי אפשר לזהות משפט שאלה המביע טענה לא רק מתוך ההקשר ומתוך ידע העולם, אלא גם באמצעות ציניים לשוניים מסוימים. נוסף על כל אלה נמצאו בקורפוס הנבדק גם מבנים תחביריים האופייניים למשפטי שאלה המביעים טענה. הללו יודגמו להלן.

5.1 משפטי שאלת כן-לא המביעים טענה הפותחים ב'וכי' ב'כלום'

וב'הלא'

סגל (תרצ"ו, עמ' 189-190) קובע כי 'וכי' פותחת שאלה של קריאה בחיוב שהתשובה עליה תמיד בשלילה, כגון 'וכי ידיו של משה עושות מלחמה?' (ר"ה ג, ח), ו'כלום' פותחת שאלה חיובית שתשובתה היא על פי רוב בשלילה, כגון 'כלום יש סעודה בלא טורח' (שבת קנג ע"א), ואילו יסטרוב (Jastrow, 1943, p. 640) קובע כי 'כלום' פותחת שאלה המצפה לתשובה שלילית. על 'הלא' סגל כותב כי היא פותחת שאלה שלילת רטורית.

בעברית ימינו 'וכי' 'כלום' ו'הלא' בראש משפט שאלה משמשים להבעת טענה מודגשת בהיפוך הקוטביות (חיוב-שלילה). 'וכי' רווח יותר מ'כלום' ובא לרוב במשפטי שאלה שליליים. מאחר שהיפוך הקוטביות מצוי בכל הדוגמות הפותחות ב'וכי' ב'כלום' ו'הלא', אני רואה בהן ציין לשוני למשפט שאלה שאינו שואל.

דוגמות:

וכי אין זו עובדה שוואננו נחטף והושתק? וכי אין זה נכון, שאין פיקוח על נשק לא קונוונציונלי בישראל? וכי אין זה נכון שלא נמצא נשק השמדה המוני בעיראק? אמת בלתי נוחה, או העדר תשובות, עדיין לא מצדיקים הכרזה על העובדתיות עצמה כעל צילבה אנטישמית. (הארץ, 13.7.03, דורון רוזנבלום)

וכי לא היה זה הרמטכ"ל עצמו, שהעריך רק לפני כחודשיים ש"ניצחנו באינתיפאדה"? ממש אותו רמטכ"ל שהעריך שלשום ש"ייתכן ואנו עומדים לקראת חזרה לעימות וחידוש מעגל האלימות"? (הארץ, 26.8.03, דורון רוזנבלום)

וכי צירוף אופנתי כגון "ההתחברות שלי לאימהות שלי" אינו בעצם מיחזור של הסטריאוטיפ הבורגני הישן בדבר הפתולוגיה של אהבת אם לילדיה, שנועד להצדיק מצדו את הסדר הבורגני הקובע שעול הגידול של הילד שיד בעיקרו של דבר לאם? (הארץ, 29.8.03, בני ציפר)

מנדלי וביאליק וברדיצ'בסקי – וכי היו מעזים לתקוף בחמת יסורים את יהדות היידישקייט הזאת, לאחר היטלר? (עוז, עמ' 18)

אולי אני תמים, אבל כלום יצירה ספרותית מעולה לא הייתה מיטיבה לחדור ללבבות ולנקות את הצינורות? (ידיעות, 7.2.92, ישעיהו בן פורת מראיין את יזהר סמילנסקי)

כלום יש דמיון כלשהו בין ההשלכות הפוליטיות הצפויות מחיסולו של שליט שירד למחתרת לבין פגיעה, ולו גם גירוש, של האיש החזק ביותר בשטחים? (הארץ, 1.9.03, עקיבא אלדר)

כוונת הכותב היא שאין כל דמיון בין ההשלכות הפוליטיות הצפויות מחיסולו של סדאם חוסיין לאלו הצפויות מחיסולו של יאסר ערפאת.

5.2 משפטי שאלת כן-לא המביעים טענה

במבנה: כינוי (רמז או גוף) + צירוף שמני + אותו כינוי (רמז או גוף)¹⁴
המשפטים בקבוצה זו, שבה הרכיב הראשון (הכינוי) חוזר בסוף המשפט, אינם שואלים אלא מביעים טענה מודגשת בהיפוך הקוטביות של המשפט. גם המשפט בניסוח הקצר בלא החזרה מביע טענה, אך החזרה מדגישה משמעות זו מעל לכל ספק. אין כאן אפשרות לדו-משמעות. המסר במשפטים אלו הוא של זלזול וחוסר אמון ולעתים של פליאה או ביקורת.

דוגמות:

תגיד לי, מה דעתך, יד על הלב, בן אדם שמקבל קריזה מכמה פרחחים שצועקים לו בגין-בגין ומתחיל על המקום לקלל את הקהל, אחד כזה יכול להיות ראש ממשלה? זה מנהיג, זה? תיכף נשבר. כמעט התחיל לבכות. (עוז, עמ' 28)

14 אור (1992, עמ' 96) רואה במבנים מסוג זה 'מיקוד כריז', מיקוד הנוצר מהכנסת רכיב בין שני רכיבים זהים. החזרה על הרכיב אינה מדגישה אותו, אלא את המצוי בין שני הרכיבים הזהים.

"זה יהודי זה?" שאל אותו השר פריצקי, "עסקנות וג'ובים זה יהודי?" (הארץ, 18.9.03, יוסי ורטור)

מה זה פה, זה כנסת, זה? (עוז, עמ' 29)

זה התנהגות של אופוזיציה, זה? להלשין עלינו לפני העולם? ללכלך? לתמוך באויב? לשבור את הצבא? לקנות חברי כנסת? (עוז, עמ' 31)

למה זה? אתה רעב, אתה? מקופח? גדלת בפחון, אתה? היית ש"ג, אתה? עבדת דחק, אתה? לקחו לך את הגאוה שלך? עשו אותך פושע? (עוז, עמ' 40)

ובשליה המביעה חיוב: זה לא "שלום עכשיו", זה? (עוז, עמ' 28)

5.3 משפטי שאלת חלק המביעים טענה הבאים בתוצאה של פסוקית

תנאי

עיון במשפטי שאלה הבאים בתוצאה של פסוקיות תנאי מלמד שבדרך כלל הם אינם מביעים שאלות אמתיות, אלא טענות. משפטי שאלה שאינם שואלים הבאים בתוצאה של פסוקיות תנאי מצויים כבר במקורות, כגון 'ויש אדני עמנו ולמה מצאתנו כל זאת' (שופטים ו, ג); 'אם אין רצונו בעבודה זרה מפני מה אינו מבטלה' (עבודה זרה ד, ז).

המשותף למשפטי שאלה ולמשפטי תנאי הוא נעלם כלשהו; בשניהם אי הידיעה אינה רנטית למבנה (Jespersen, 1924.1992, p. 305). בר (1999, עמ' 189) גורסת כי מבחינת המשמעות, שאלה הבאה בתוצאה של תנאי מעוררת קושי: מה שאמור להתממש - תוכנה של תוצאת התנאי - אינו ידוע. לא נוצר קשר ישיר בין ההתניה לתוצאה, משום שקשר התנאי הוא בין ההתניה לבין תשובה לא-ידועה על השאלה. תוכנה של תוצאת התנאי אשר נגזר מן התשובה, שהיא משתנה נוסף ובלתי מוגדר, נשאר אפוא פתוח, ועמו צורת מימוש התנאי. אני מניחה כי קושי זה הוא הגורם לכך שהדוברים ממעטים להציב שאלה אמתית בתוצאה של תנאי. בקורפוס הנבדק כל פסוקיות השאלה המשעבדות פסוקיות תנאי מביעות טענה בהיפוך הקוטביות, ולא שאלה.

דוגמות:

אם מנהל בית ספר אליטיסטי ומתוקשר נותן גיבוי לחבורת העסקנים האמביציוזית הזאת, מה יש להלין על עוז ועל ראשי הליכוד? (7 ימים, 18.7.03, אבנר ברנהיימר)

משפט השאלה בנוי על פי משפט השאלה מן המקורות: אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו אזובי הקיר? (מועד קטן נח)

אני גם רוצה לדעת מה עובר על החברים במשק ומחוצה לו. אם כולם שותקים, איך אדע? (הארץ, 30.5.03, אבי לוי עונה לדניאל בן סימון)

אם הטבע יכול [לבנות אדם], סבורים המדענים, מדוע אנחנו לא נצליח?
(הארץ, 4.8.03, רותה קופפר)

אם היא רואה את עצמה בעלת תודעה חברתית, למה היא לא באה לתמוך
בחד-הוריות? (כל העיר, 21.8.03, ארז בן-הרוש)

"איך נדע אם יש לו מה לתרום, אם לא נשמע אותו?" שאלה רוטלוי (הארץ,
1.6.03, משה גורלי)

בשתי הדוגמות הבאות השימוש במשפט שאלה המביע טענה בתוצאה של
פסוקית תנאי מבהיר את אי אמתותה של הטענה שבפסוקית התנאי.
כותרת: אם זה ניצחון, מהו הפסד? (הארץ, 22.5.03, נחמיה שטרסלר)
במקום לומר "אין זה ניצחון" משתמש הכותב בפסוקית תנאי חיובית "אם
זה ניצחון" ובתוצאתה - במשפט שאלה המביע טענה בהיפוך הקוטביות.
מדרך הבעה זו למדים כי אם מה שמדובר בו הוא ניצחון, אין דבר שיכול
להיחשב להפסד. המסקנה מכך היא שאין מדובר בניצחון, אלא בהפסד.
אם אלה לא "שיקולים זרים", אז מה כן? (כל העיר, 18.7.03, מכתבים
למערכת, אציה ברי)

5.4 משפטי שאלת כן-לא המביעים טענה הכוללים פעלים מודליים
במשפטי שאלה רבים שמשמעותם טענה בהיפוך חיוב-שלילה יש רכיבים מודליים.

דוגמות:

למה אני צריך להיות בדימוי דן מרגליתי, חיים יביני או נחום ברנעי כדי
לראיין את האשה הזאת! למה אני לא יכול להיות פשוט גיל ריבה? (מוסף
הארץ, 11.7.03, גיל ריבה)

אנחנו רושמים במדינת ישראל כל שנה 300 תרופות שונות. אז עכשיו כל
תרופה אני צריכה לצאת לציבור ולהגיד לו, יתיזהר מאוד, תקנה רק בבית
מרקחת? (7 ימים, 18.7.03, בתיה הרן)

דוגמה לשימוש רטורי – לעורר עניין – במשפטי שאלה הכוללים רכיב
מודלי, שאינם מביעים טענה ושאינם מבקשים מידע היא הכותרת בעיתון:
למה צריך לפחד מן הליכוד (הארץ, 1.6.03, אמנון רפאל). כל המאמר
מסביר מדוע באמת צריך לפחד מן הליכוד. הכותרת עצמה היא דו-משמעית
משום שאפשר לחשוב שהיא מביעה טענה בהיפוך הקוטביות שמשמעותה
'אין שום סיבה לפחד מן הליכוד' או שהיא משפט שאלה שמטרתו לעורר
את סקרנותו של הקורא, אך אין הוא שאלה אמתית כי הכותב נותן את
התשובות בעצמו.

5.5 משפטי שאלת כן-לא המביעים טענה מביעים אפשרות לא סבירה
משפטי שאלה המביעים אפשרות לא סבירה (בדרך כלל לגבי מצבו הנפשי של הנמען) אינם מביעים שאלה אמיתית. משפטים אלו מביעים תמיהה או פליאה של הנמען מדברי בן שיחו או מהתנהגותו.

את יצאת מדעתך? (מוסף הארץ, 11.7.03, אווה פאניץ' מצטטת את אביה)
מה, אתם לא נורמלים? (עוז, עמ' 37)

5.6 משפטי שאלת חלק המביעים טענה במבנה: מה + צירוף שמני
יש משפטי שאלה במבנה 'מה + צירוף שמני' שאינם משמשים לשאלה אלא לטענה. כאשר הצירוף השמני הוא ניטרלי, כגון 'סיבה', 'נושא', 'החלטה' המשפט מביע שאלה, אך כאשר הצירוף אינו ניטרלי, המשפט עשוי להביע טענה בהיפוך הקוטביות.

מצאו דרך [...] לבודד ולמחוק זיכרון טראומטי מתוך שרשרת של אסוציאציות. אבל מה הרבותא? הרי בישראל מיושמת זה שנים [...] וריאציה מהופכת שבה זוכרים את הטראומות, אבל שוכחים את הנסיבות. (הארץ, 24.8.03, דורון רוזנבלום)

מה הפלא שתלמידינו חושבים שאין טוב כמו השוק החופשי ואין רע כמו המגזר הציבורי, ומכאן שאין טוב מהפרטת המגזר הציבורי? (הארץ, 24.8.03, פרופ' אביה ספיבק)

תמר גטר, מה ההתנשאות הזאת, הגסות (שמזכירה במקצת את אחייניתו של בובר) ובעיקר כפיות הטובה? הרי בלי "השרונים והמופזים" האלה לא היה לך בכלל לאן לחזור. (מוסף הארץ, 11.7.03, מדור תגובות, רותי נוסבאום)

ובמבנה: מה + צ"ש + לעומת + צ"ש
מה הם אינטרסים לעומת רגע אחד של שמחה לאיד, אותנטית ומזוקקת?
[...] מה הם אינטרסים, לעומת רגע אחד של התחסדות אותנטית ומזוקקת?
(הארץ, 7.11.04, דורון רוזנבלום)

5.7 משפטי שאלת חלק המביעים טענה במבנה: מה + צירוף שמני + שם תואר

'מה' בראש משפטי שאלה במבנה 'מה + צ"ש + ש"ת' באה במשמעות של 'למה' כפי שמצינו במקורות, כגון 'מה תריבון עמדי' (שמות יז, ב) או של 'במה', כגון 'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות' (פסחים י ד). אולם בדוגמות שלפנינו 'מה' אינה כינוי שאלה אמיתי, שהרי המשפט אינו מביע שאלה, אלא טענה בהיפוך הקוטביות של משפט השאלה.

ואשתי, מה היא אשמה? אם כבר, שיבואו בטענות אלי (כל העיר, 21.8.03, סייד קשוע)

מה אתה אשם? (כל העיר, 21.8.03, סייד קשוע)
המשמעות של המשפטים היא שאין שום סיבה להאשים את מי שהוא נושא המשפט או שאין הוא אשם בשום דבר.

5.8 משפטי שאלת חלק המביעים טענה במבנה: מה ל + צירוף שמני + ול + צירוף שמני

משפטי השאלה במבנה 'מה ל + צ"ש + ול + צ"ש' בנויים על פי המשפט המקראי: 'מה לי ולך כי באת אלי להילחם בארצי' (שופטים יא, יב). משמעות המשפטים הבאים במבנה זה היא כי אין קשר בין הצירוף השמני הראשון לבין הצירוף השמני השני, והם אפילו שונים זה מזה.¹⁵

מה לתפישות ניו-אייגיות ולתוכנית מדע? (הארץ, 19.8.03, שגיא גרין)

מה לה ולחבורת המתנחלים הפרועה, שלקחו ממנה את בעלה והפקיעו ממנה את חיי המשפחה הנורמליים שביקשה לעצמה. (ידיעות, 21.3.03, חן שליטא)

5.9 משפטי שאלת חלק המביעים טענה במבנה: איזה מין¹⁶ + צירוף שמני + כינוי גוף/צירוף שמני

במשפטי שאלה אמתית כינוי השאלה 'איזה' שואל על תכונת השם שהוא מוסב אליו. במשפטים שלפנינו הוא מביע את שלילת התכונה האופיינית לשם שהוא מוסב אליו.

איזה מין ויקי כנפו אני, אם אני מוכנה לאכול מהפיצה השמנונית של ביבי גוניור זה? (7 ימים, 1.8.03, דנה ספקטור)

איזה מין דמוקרטיה אנחנו, אם בשעה שייפול עלינו טיל יעברו כל השידורים אוטומטית לידי צה"ל, שישלוט ברדיו ובמסכי הטלוויזיה, לזמן קצר אמנם, אך בלתי מוגבל, כולל בכל ערוצי הלוויין והכבלים? (הארץ, 21.3.03, בני ציפר)

15 קדרי (תשנ"א, עמ' 45) כותב כי מבנה זה מביע שאלה רטורית.
16 על 'איזה מין' ר' פרוכטמן (תשליט, עמ' 86).

5.10 צייני לשון אופיינים למשפטי שאלה המביעים טענה בהיפוך קוטביות

דינור (תשמ"ח, עמ' 152) כותבת כי גם ידע הלשון מסייע לנו לזהות שאלות רטוריות שרבות מהן מנוסחות בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים והן בעלות סמן רטורי, כגון מיליות זמן (כבר, עוד, אז, פעם, אף פעם, אי פעם) ומילות כמות (בכלל, כלל). מילות אלו מוציאות את הפרופוזיציה מן המציאות ומכניסות אותה למצב בלתי רגיל. מילים כגון 'בכלל', 'כבר', 'עוד', 'פעם' מורות על הזערת הקיום. דילר (Diller, 1984, pp. 126-132) טוענת כי כדי לסווג סיטואציה מחוץ לעולם המציאות מעמידים אותה בסימן שאלה וכדי להוציא אובייקט מחוץ למציאות מעמידים בספק את קיומה של הכמות הקטנה ביותר של האובייקט הזה. האן (Han, 1998) ואחרים מפתחים את רעיונותיה של דילר ומדברים על 'יסודות קוטביים', יסודות לקסיקליים שטמונות בהם הכללה והפלגה. יסודות אלו מרמזים על הנחה מוקדמת שלפיה תשובה חיובית אינה סבירה לחלוטין (ויצמן, תשנ"ז, עמ' 219).

דוגמות ליבכלל:

מי בכלל מסוגל לקבוע מה הם חיים שיש בהם ערך? (כל העיר, 21.8.03, תהלה פרידמן-נחלון)

מי בכלל רוצה ליצור תרבות בכספי מדינה שיוקת בפרצופם של עניים, זרים וערבים? (הארץ, 18.9.03, מכתבים למערכת, עליזה רוזן)

דוגמה ליבסך הכול:

מה בסך הכול ביקשנו? שפעם אחת המקום שבו אנחנו משחיתים את מרב זמננו, שבו אנחנו מוציאים את מיטב כספנו, יזמין אותנו לספל קפה על חשבוננו, מה יש? (הארץ, 11.7.03, שגיא ברין)

דוגמה ליכבר:

יאללה, מה כבר צריך לעשות שם נספח תרבות, מה הוא כבר עושה שם, איזה טקס ליום העצמאות? (7 ימים, 11.7.02, קובי אושרת עונה לאבנר הופשטיין)

דוגמה לימה עוד:

מה עוד צריכה ממשלת שרון-איתם-ליברמן לעשות כדי שהשותפה הבכירה שלה, שינוי תבין שהיא שוברת בקדנציה אחת גם את שיא הסמרטוטיות של מפלגת העבודה וגם את שיא הציניות של ש"ס? (הארץ, 22.9.03, עקיבא אלדר)

ייתכנו משפטי שאלה הפותחים בימי עוד' או בימה עוד' המביעים שאלה אמתית המבקשת מן הנמען מידע שאינו ידוע למוען. ההקשרים שבהם מצויים משפטי

השאלה מלמדים על היותם מבעים המבקשים מידע או המספקים מידע.
דוגמות ללמה-מהי למה-מי:

למה-מה, אין לאמריקאים צלמים משלהם? נפלו להם כל הלווינים?
התקלקלו כל הלנד-קרוארים במוסך של השגרירות? נשיא ארצות-הברית
צריך לגבש את עמדותיו הגיאוגרפיות על-סמך צילומים שאורחיו
שולפים מהארנק? (ידיעות, 1.8.03, ב. מיכאל)

היא [המשטרה] היתה בדרום אפריקה, היתה בניו יורק ותנסה שוב להגיע
לווינה, אז למה מה, איבדה את הדרך לחוות השקמים? (הארץ, 29.8.03,
יואל מרכוס)

למה-מי היא בכלל זאת? (כל העיר, 21.8.03, סייד קשוע)
למה מהי הוא ציין לשוני של העברית המדוברת.

5.11 ביטויים כבולים במשפטי שאלה המביעים טענה

יש מטבעות לשון האופייניים למשפטי שאלה המביעים טענה, כגון 'אני יודע?!',
'למה לא?', 'מה אפשר לעשות?', 'מה עוד אפשר לומר?', 'מה חסר לך?' המשמשים
בדרך כלל להעצמה או להזערה (דינור, תשמ"ח, 147).

דוגמות:

אז מה פתאום נושאי הדגל כמו שבע מדגישים גם את הבידול - את היהדות
- ולא רק את האיחוד, את הנשמה ההיא בתוכנו, שלא מדברים עברית? (כל
העיר, 21.8.03, יואב זאבי)

נו, אז יתמוטטו כמה תיאטרונים ותזמורות, יקרסו הוצאות ספרים שהקימו
את התרבות הישראלית, ייסגרו (או יצומצמו) קול המוסיקה ורשת א',
תשתק המוזה. למי אכפת? ארגון הסחר העולמי לא ינזוף בנו, גם לא קרן
המטבע. (ידיעות, 20.8.03, רן הכהן)

למי אכפת אם הולכים לישון בחדר הזה או ההוא? (כל העיר, 21.8.03, אמיר
פייס)

מורים גרועים (שכל בית ספר יודע מי הם) יישארו בבית הספר. נכון שהם
ממאיסים את הלימודים בכל שנה על מחזור נוסף, אבל לסלק אותם זה
מסובך ולמי יש כוח. ובינינו, ילדים מסתגלים לכל מצב. (הארץ, 15.7.03,
מכתבים למערכת, יעל צדוק)

משפט השאלה מובלע בתוך משפט כמעין הסגר ואין אפילו סימן שאלה
בסופו. משפט השאלה אליפטי, המבנה המלא: למי יש כוח לסלק אותם?
והמשמעות היא כי לאף אחד אין כוח לסלק אותם.

אני בטוח שאנשים ישמחו שתהיה להם יד ביונית, רגל ביונית, אולי עין ביונית. למה לא? (הארץ, 22.5.03, יובל דרור)

ההורים שלי באו מצפון אפריקה: בסדר, ממרוקו. אז מה? לא היה להם הכבוד שלהם, לא היה? (עוז, עמי 30)

אז מה יש אם ניקח את השטחים האלה ונספח למדינת ישראל? חסר להם שטחים, חסר להם? (עוז, עמי 37)

מה היה יוצא מכל זה? (ידיעות, 26.9.03, אריאל שרון)

מה היינו עושים בלי האירוניה ההיסטורית - בת לווייתה הקבועה של הפוליטיקה הישראלית, ונחמת-פורתא היחידה בחיינו הציבוריים? הודות לה, אריאל שרון מוכרז כבוגד על-ידי הציבור שאותו הוא עצמו חינך לחתרנות ולמרי[...]. (הארץ, 20.7.03, דורון רוזנבלום)

מי היה מאמין לפני 20 שנה שספריהם של טום וולף ורוברט יוז, מתנגדי הבאוהאוס, יעלו אבק בספריות הציבוריות, ואילו האדריכלות המודרנית תחזור כמנצחת לקדמת הבמה? (הארץ, 22.7.03, אסתר זנדברג)

5.12 משפטי שאלה המביעים טענה הכוללים כינויי גנאי או קללות
משפט שאלה המכיל קללה אינו מביע בדרך כלל שאלה אמתית. השואל שאלה אמתית זקוק לשיתוף פעולה מצד הנמען; אם הוא יקלל אין סיכוי שהוא יזכה לשיתוף פעולה מצדו (בחברות המוכרות לי).

ייא אללה, איזה דפוק. מי מכניס בארבע בבוקר באוניטיזי?! (7 ימים, 5.6.03, ברק צור)

קיבינימאט, איפה המדינה הסוציאליסטית שעליה גדלנו? (כל העיר, 21.8.03, אלון הדר)

ישראל היא מדינה נהדרת [...] אבל מה לעזאזל אני אעשה בישראל? (7 ימים, 17.1.03, אולג אוליאנסקי)

למה, לעזאזל, צריך לקחת מההורים בשלב כל כך ראשוני את התקווה? (7 ימים, 26.9.03, עידית טפרסון)

5.13 משפטי שאלה המביעים טענות ברצף
משפטי שאלה המביעים טענות באים פעמים רבות ברצף, בזה אחר זה. משפט השאלה השני מרחיב את הקודם לו, מדגישו, מסבירו או מנמקו. לעתים הוספת המשפטים נובעת מהתרגשותו של הדובר הנסחף בדבריו ואינו מפסיק להציג את טענותיו.

דוגמות:

האם עמדה ישראל בתנאי ההסכם? האם מסוגל אריאל שרון (או, בעצם, האם הוא רוצה) לכפות הפסקת אש על צבאו? האם המשך מדיניות ה"חיסולים" הישראלית אינו "אש"? האם מסוגל הצמד המוביל - שרון ומופז - לכפות את הפסקת הבנייה בהתנחלויות כפי שדורשת "מפת הדרכים"? האם הם בכלל רוצים בכך? (הארץ, 19.8.03, הלל שוקן)

אתה צודק מר גדרי [כותב המכתב שעליו מגיב המכתב הנוכחי], אין לנו מספיק בנים להקריב בשביל חברון. ובשביל ת"א יש לנו? ובשביל מולדת? ולמה תושבי חברון הם "המטורפים שמושכים אותנו כלפי מטה" יותר מתושבי שכונת גילה? הלא גם אלה יושבים מעבר לקו הירוק. ולסיום הערה קטנה: האם שמת לב למכנה המשותף בין כל הדוגמאות שנתת לעמים שלא הצליחו לשבת יחד (קפריסין, לבנון, יגוסלביה, ישראל)? אני שמת לב: בכולם מעורבים מוסלמים. (7 ימים, 18.7.03, מכתב לעיתון, ארנון גרוסמן) במכתב זה ארבעה משפטי שאלה לא-אמתית: השניים הראשונים אליפטיים והם מביעים את שלילת הפרופוזיציה. משפט השאלה השלישי מנומק במשפט שאלה הפותח ב"הלא" הנתפס כטענה. על משפט השאלה האחרון הכותב עונה בעצמו.

מה אתם מדברים אתו בכלל? אתם לא יודעים מי זה? לא ראיתם אותו בטלוויזיה? (עוז, עמ' 28)

ולמה שאתם לא תפרגנו לו קצת, לטובת המדינה? מה יש לכם ממנו? מה עשה לכם? נגע בהסתדרות, נגע? נגע בקיבוצים, נגע? רק מחק לכם את החובות שלהם. מה, לא טוב לכם בשלטון בגין? רעבים? עשה לכם נקמה, עשה? להיפך! סלח לכם! (עוז, עמ' 34)

תסתכלו על הערבים, תסתכלו: יש אצלם דבר כזה, שלום-עכשיו? מתי שנלחמו המדינות נגד הגרמנים, היה אצלם שלום עכשיו? מתי שנלחמו הצרפתים, היה אצלם שלום-עכשיו? (עוז, עמ' 37)

5.14 משפטי שאלה מפוצלים המביעים טענות בהיפוך הקוטביות

בדוגמה הראשונה להלן יש משפט שאלה אליפטי מפוצל הבנוי מתואר פועל של שאלה + צירוף שמני. אפשר להשלימו על פי משפט השאלה הימלאי שאחריו הכולל גם צירוף פועלי והפותח באותו תואר פועל של שאלה שבו פותח משפט השאלה האליפטי.

כמה מבין כל המיליונים שעקבו בדריכות ובחמלה אחר גורלן של לאלה ולאדן, התאומות הסיאמיות מאיראן שמתו ביום שלישי על שולחן הניתוחים, כמה מהם יפתחו מחר את חלון מכוניתיהם בצומת וייתנו פרוטה להומלס המקרקש לפנייהם בכוס פלסטיק? (הארץ, 11.7.03, בני ציפר)

בדוגמה השנייה יש משפט שאלה אליפטי מפוצל הכולל רק את הנושא ואת חלקו הראשון של הצירוף הפועלי. הצירוף הפועלי על שני חלקיו ומשלימיו מצויים במשפט השאלה המלא שאחרי המשפט המפוצל.

האם אין סתירה תהומית בין זה [הכרזה על שחיי אדם, כל אדם, יקרים לליבו] לבין האי-אנושיות בעליל של מקום המגורים שבחר לו הדוקטור? היכול עוד אדם שבחר לגור בהתנחלות בחבל עזה, אחת מאלה שהשמירה על ביטחון תושביהן עולה בחיי חיילים ובחיי פלשתינאים, עוללים ואמותיהם לפעמים, ובחיי הסגר והגבלות לאלה שבחיים; היכול אדם כזה לטעון בלי לעפעף מול משואת האש, שחיי אדם עליונים בעיניו, ולצפות שנאמין לו? (הארץ, 9.5.03, בני ציפר)

בדוגמה הבאה משפט השאלה הראשון 'מלא', משפטי השאלה שאחריו הם אליפטיים, הם כוללים רק את המושאים של הפועל שבמשפט השאלה הראשון. משפט השאלה האחרון גם הוא 'מלא'.

מה יודע שרון על החיים בעוצר, בתוך יישובים נצורים במשך שנים? על ההשפלות במחסומים? על התנועה בדרכי כורכר ובוץ, תוך כדי סיכון חיים, כדי להחיש יולדת לבית חולים? על החיים על סף רעב? על בית הרוס? על ילדים שרואים את הוריהם מוכים ומושפלים באישון לילה? על אסירים ועצירים בלא משפט שכבר יותר משנתיים לא דיברו עם בני משפחותיהם? על חולי דיאליזה שלא מצליחים להגיע לטיפול? [...] האם שרון מנסה לדמיין איך זה לחיות בעוצר רצוף במשך ימים ושבועות, בלי לצאת מהבית, בלי אספקה טרייה של מזון או תרופות, בבתים צפופים גדושים ילדים וזקנים? (הארץ, 1.6.03, גדעון לוי)

סיכום

במאמר זה נידונו משפטי שאלה שאינם שואלים. הללו מוינו לקבוצות מספר:

1. משפטי שאלה הכוללים בתוכם את התשובה; 2. משפטי שאלה המביעים טענה בהיפוך הקוטביות; 3. משפטי שאלה שהדובר עונה עליהם; 4. משפטי שאלה המוסרים מידע בדרך עקיפה; 5. משפטי שאלה שהתשובה עליהם ידועה לנמען ולמוען (ואין בהם היפוך קוטביות). כמו כן הועלו במאמר האפיונים הלשוניים של משפטים אלו, כגון תוארי פועל מסוימים, מבנים תחביריים מסוימים, ביטויים מודליים וביטויים כבולים מן המקורות.

במקרא, בספרות, בעיתונות ובפוליטיקה מרבים להשתמש במשפטי שאלה שאינם שואלים, לפיכך חשוב כי המורים יזהו אותם ויסייעו לתלמידיהם להבחין בין משפט שאלה לבין שאלה ובין משפט שאלה השואל לבין משפט שאלה שאינו שואל.

ביבליוגרפיה

- אזר, מ' (1992), "השלילות התיאוריות אין ולא במשנה", בתוך: מחקרים בלשון ה-נ, ירושלים, האוניברסיטה העברית, עמ' 93-108.
- בורשטיין, ר' (תשנ"ט), דרכי השאלה והתשובה בעברית הכתובה בת-ימינו: היבטים תחביריים, סמנטיים ופרגמטיים, עבודת דוקטור, רמת גן.
- בורשטיין, ר' (2003), "שאלות בררה סוגיהן ומשמעויותיהן", שלזינגר, י' ומוציניק מ' (עורכים), למי"ד לאיל"ש - קובץ מחקרים במלאות שלושים שנה לאגודה הישראלית לבלשנות שימושית, ירושלים, צבעונים.
- בר, ט' (1999), משפט תנאי בעברית בת-זמננו, עבודת דוקטור, ירושלים.
- בראון, א"צ (תשמ"ג), השיקול הפילוסופי מושגים וסברם, ירושלים, מאגנס.
- דינור, מ' (תשמ"ח), עיון במבנה הדיאלוג של מחזות עבריים לאור תורות חקר השיח עפ"י כמה ממחזותיו של חנוך לוין, עבודת דוקטור, ירושלים.
- ויצמן, א' (תשנ"ז), "השיח העיתונאי בעברית החדשה", יעקב בן-טולילה (עורך), שי להדסה מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, אוניברסיטת בן-גוריון, עמ' 211-227.
- טרומר, פ' (תשס"ד), "מילות שאלה שאינן שואלות", שלזינגר, י' ומוציניק מ' (עורכים), למי"ד לאיל"ש - קובץ מחקרים במלאות שלושים שנה לאגודה הישראלית לבלשנות שימושית, ירושלים, צבעונים.
- ילין, ד' (תרצ"ו), כתבים נבחרים, ב, ירושלים, קרית ספר.
- לנדאו, ר' (1988), הרטוריקה של מישלב הנאום הפוליטי בישראל, תל אביב, עקד. סגל, מ' (תרצ"ו), דקדוק לשון המשנה, תל אביב, דביר.
- פרוכטמן, מ' (תשל"ט), קטגוריות מיידעות ומתחמות בעברית הישראלית, עבודת דוקטור, תל אביב.
- פרץ, י' (תש"ה), תחביר הלשון העברית, תל אביב, מסדה.
- צדקה, י' (תשמ"א), תחביר העברית בימינו, ירושלים, קרית-ספר.
- קדרן, מ"צ (תשנ"א - חלק א) (תשנ"ה - חלק ב), תחביר וסמאנטיקה בעברית שלאחר המקרא - עיונים בדיאכרוניה של הלשון העברית, רמת גן, אוניברסיטת בר-אילן.
- קופי, א"מ (1979.1953), מבוא ללוגיקה, מהדורה שלישית, תרגום ח' רותם, ערך מ' דסקל, תל אביב, יחדיו.

קירטצ'וק, פ"י (תשנ"ז), שאלה, קריאה, שלילה - מגעים, יעקב בן-טולילה (עורך),
 שי להדסה מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, באר שבע, אוניברסיטת
 בן-גוריון, עמ' 263-272.

Athanasiadou, A. (1991), "The Discourse Function of Questions", *Journal of Pragmatics*, 1, pp. 107-122.

Aquist, K. (1980), "On the 'Tell Me Truly' Approach to the Analysis of Interrogatives", In: Kiefer, F. (ed.), *Questions and Answers*, Dordrecht, D. Reidel, pp.9-14.

Belnap, N. D. Jr. (1963), *An Introduction of Questions: Preliminary Report*, Santa Monica.

Bolinger, D. L. (1957), *Interrogative Structures of American English (The Direct Question)*, American Dialect Society, no. 28, University of Alabama Press.

Bublitz, W. (1981), "Conductive Yes-No Questions in English", *Linguistics*, 10, pp. 851-870.

Chalker, S. & Weiner, E. (1994.1998), *Oxford Dictionary of English Grammar*, Oxford & New York, Oxford University.

Churchill, L. (1978), *Questions Strategies in Sociolinguistics*, Rowley, Ma, Newbury House.

Cohen, F. (1929), "What is a Question?", *The monist*, 39, pp. 350-364.

Coulthard, R. M. and Montgomery, M. (eds.) (1981), *Studies in Discourse Analysis*, London, Routledge and K. Paul.

Cristal, D. (1980.1995), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Cambridge, Blackwell.

Diller, A. M. (1984), *La Pragmatique des Questions et des Responses*, Paris, Larousse.

Gresillon, A. (1980), Zum Linguistischen Status Rhetorscher Fragen, *Z.G.L.*, 8/3, pp. 273-289.

Grice, H. P. (1975), "Logic and Conversation", *Syntax and Semantics*, Vol. 3, pp. 41-58.

Gulich, E. (1970), *Makrosyntax der Gliederungssignale im Gesprochenen Französisch*, München, Fink.

- Han, C. H. (1998), "Deriving The Interoretation of Rhetorical Questions", *Proceedings WCCFL*, 16, Stanford, pp.237-253.
- Hintika, J. (1980), "New Foundations for a Theory of Questions", In: Kiefer, F. (ed.), *Questions and Answers*, Dordrecht, D. Reidel, pp.159-190.
- Huddleston, R. (1994), "The Contrast between Interrogatives and Questions", *Journal of Linguistics*, 30, pp. 411-439.
- Hudson, R. A. (1975), "The Meaning of Questions", *Language*, 51, number 1.
- Jastrow, M. (1943), *An Introduction of The Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and The Midrashic Literature*, Vol. 1, New York, Title.
- Jespersen, O. (1924.1992), *The Philosophy of Grammar*, London, Leonard.
- Lang, R. (1978), "Questions as Epistemic Requests", In: Hiz, H. (ed.), *Questions*, Dordrecht, D. Reidel, pp. 301-318.
- Leech, G. (1974), *Semantics*, Middlesex, England, Hazell Waston & Viney.
- Leech, G. (1983.1990), *Principles of Pragmatics*, London, Longman.
- Leonard, H. S. (1975.1967), *Principles of Reasoning. An Introduction to Logic, Methodology, and The Theory of Signs*, New York, Dover.
- Levinson, S. C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University.
- Lyons, J. (1971), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, Cambridge University.
- Lyons, J. (1977), *Semantics*, Cambridge, Cambridge University, Vol. 2, pp. 745-768.
- Pope, E. (1976), *Questions and Answers in English*, Bloomington, Indiana University.
- Quirk, R. et al. (1972.1984), *A Grammar of Contemporary English*, London, Longman.
- Rakic, S. (1984), "Serbo-Croatian Yes/No Questions", *Journal of Pragmatics*, 8, pp. 693-714.
- Sadok J. M. (1971), "Queclaratives", *Papers from the Seventh Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 7, pp. 223-232.
- Sadok, J. M. (1974), *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*, New York.
- Schmidt-Radefeld, J. (1977), "On So-Called 'Rhetorical Questions'", *Journal of Pragmatics*, 1, pp. 375-392.